

НАРОДНА ПРЕДАЊА О УБИЈАЊУ СТАРИХ ЉУДИ

ГЕОГРАФСКО-ЕТНОГРАФСКА ПОРЕЂЕЊА;

Чланком „Лапот и проклетје у Срба”, Д-р Сима Тројановић је први у нашој науци скренуо пажњу на народна предања о убијању старих људи и о овом питању из наше земље пружио научни прилог.¹ Изнео је о томе више примера из Источне Србије, где је имао прилике да такве народне традиције сам забележи, и, осврнувши се на сличне појаве и код неких других народа на земљи, уврстио је ову појаву у некадашње правне народне обичаје.²

После тог прилога о овом питању, Д-р Тихомир Р. Ђорђевић је у своме делу „Наш народни живот”, у збирци одабраних прилога о нашим народним обичајима, традицијама и веровањима, намењеној ширем кругу читалаца, пружио и чланак „Убијање старца”.³ Изнео га је као прилог за познавање старог религиозног обичајног живота нашег народа.⁴ У кратком и концизном чланку, сходно популарној намени целог дела, није се могао бавити прегледом и расправљањем целокупне досад познате грађе из наших народних предања о овој појави,⁵ па према томе није учинио упоредни преглед о сличним појавама ни у животу других, данашњих и старих народа Евроазије и осталих делова света. Место свега тога, изnoseћи и расправљајући народна предања о овом обичају такође само из Источне Србије, на основу поменутих проматрања Д-р С. Тројановића, као и својих, и користећи се методом етнографских поређења са оним резултатима до којих је о овом питању код примитивних народа дошао Сер Џемс Фрезер,⁶ задржао се само на суштини етнолошког проблема, на објашњењу порекла и значења обичаја убијања старца, па је на основу тога ову појаву и уврстио у религиозне народне обичаје. А та је веома сурова појава карактеристична за стари и најстарији обичајни живот не само „и код многих других примитивних народа”,⁷ већ и код неких европских народа који су светској цивилизацији, било у давнашњој било у скорашњој прошлости, дали и најдрагоценије приносе.

Поред досад познатих народних традиција о убијању старих људи, које су од разних испитивача сакупљене и објављене и пре и после ова два научна прилога, не само из Источне Србије, већ још и из Динарске Области, а нешто и из Јужне Србије, имао сам прилике да о томе и сам забележим више народних предања из разних крајева на југу наше земље. Тим поводом, доносећи ове народне традиције из Јужне Србије,⁸ и пружам овај прилог, да се

¹ Сима Тројановић, Лапот и проклетје у Срба, прештампано из „Искре“, Београд 1898, стр. 1—19.

² Ibid., стр. 19.

³ Д-р Тих. Р. Ђорђевић, Наш народни живот, Српска књижевна задруга, коло XXVI, бр. 174, Београд 1923, стр. 147—153.

⁴ Ibid., стр. 193.

⁵ У прегледу литературе навео највећи део дотле објављене грађе из нашег народа о овом питању — ibid. стр. 149.

⁶ J. G. Frazer, The Dying God (The golden bough, III), London 1912.

⁷ Д-р Тих. Р. Ђорђевић, op. cit. стр. 148.

⁸ Д-р Тих. Р. Ђорђевић на крају поменутог дела, у „Поговору”, стр. 193—194, упућује и нарочити позив за прикупљање грађе из народа, као што је у том правцу досад објавио многобројна друга упушта и питања.

ближе утврде географско распрострањење и врсте народних традиција о овој некадашњој, давно изумрлој појави у народном обичајном животу наше земље, као и да се одреди и пропрати њихов однос према сличним, не само на основу народних предања, као код нас, већ често и према поузданим историским изворима утврђеним оваквим појавама у животу и осталих словенских народа, као и уопште других данашњих и старих народа, у другим земљама и деловима света.

I

Као и при свим другим проматрањима о народу, његовим некадашњим и данашњим етничким особинама, животу и култури, тако је исто потребно и при упоредним проматрањима о народним традицијама које говоре о убијању старих људи, о овој некадашњој појави у народном обичајном животу, резултате тих проматрања географски ближе одредити и ограничити, утврдити области њиховог географског распрострањења. Тиме се уводи више реда, уједно добија и географски ослонац у проматрањима о народу, чије се етничке особине, живот и култура не могу поуздано пратити нити довољно разумети без области његовог станишта и живота, без његове земље. Јер из утврђеног географског распрострањења етнолошких појава и многа етнолошка факта постају прегледнија, а извесне црте етничких особина, живота и културе народа постају јасније, одређеније.

Према досад познатој грађи, објављеној и оној коју сам имао прилике сам да прикупим, народна предања о убијању старих људи распрострањена су у овим трима областима наше земље: Динарска Област, Источна Србија и Јужна Србија. У Динарској Области ова народна предања потичу из околине Карловца и планинских предела Капеле између Делница и Плашких, из Лике и Крбаве, од старог града Бјелаја крај горње Уне, из Босанске Крајине, Далмације, граничних предела Босне и Херцеговине, и из Црне Горе. У Источној Србији ова су народна предања из Браничева и Хомоља, Неготинске и Тимочке Крајине, Сврљига, Пиротског Поља, Нишаве, Лужнице и Заплања. А у Јужној Србији ова су нам народна предања позната из Скопске Торбешине, околине Кратова, Велеса и Дојрана, из Маријева и околине Охрида, из Дримкола и Мијачке Реке више Дебра.

Ове су три области највећим делом врло изразити планински и брдски предели. Динарска Област у огромном сплету динарских планинских венаца и гребена. Источна Србија на споју великог лука карпатског и балканског планинског сплета. А Јужна Србија у области планинских масива и котлина старе Родопске Месе и шарско-пиндских венаца. Све три области са забаченим и скровитим планинским пределима. Динарска Област управо са најизразитијим особинама географског изоловања и одвајања.⁹ А у многоне такве и Источна и Јужна Србија, са многим изолованим планинским жупама и корутинама, као Хомоље и Маријево, једни од најскровитијих планинских предела у нашој земљи.

Услед таквих географских особина предела, становништво ових области, у већини од правих и обласних старинаца,¹⁰ образовало је више или мање изоловане људске групе, са вековном засебном етничком еволуцијом, са изразитим патријархалним начином живота и са богатим и снажним народним традицијама. Становници Динарске Области јесу најизразитији планинци наше земље, познати виолентни и експанзивни српско-хрватски Динарци, који љубоморно чувају и најудаљенија народна предања. Источну Србију насељава старо српско браничевско-тимочко и шопско или торлачко становништво, знатне архаичности и отпорности, око Хомољских Планина и са уметнутом

⁹ Јован Цвијић, Балканско Полуострво и јужнословенске земље, књ. I, Београд 1922, стр. 26—35.

¹⁰ Прави старинци су давнашњег порекла из истог места, а обласни старинци су досељеници пореклом из исте области.

групом влашких досељеника, који су овамо нашли уточишта. А Јужна Србија, у Повардарју такође у већини од правих и обласних старинаца, са више архаичних црта народног језика, живота, обичаја, веровања и традиција него и један други део српскога народа, у макојој другој области наше земље.

У таквим природним и друштвеним срединама ових трију великих области наше земље, заједно са осталим веома богатим и живим, често врло снажним и далеким народним традицијама, од којих неке имају и прави митолошки карактер, очувала су се и народна предања о некадашњем обичају убијања старих људи, традиције које одводе и у најдаљу прошлост народног живота.

Према досад објављеним народним предањима из Источне Србије и Динарске Области, некадашњи обичај убијања старих људи зове се у Источној Србији „лапот”,¹¹ а у Црној Гори „пустеновање”.¹² Сам „народ” са којим се доводе у везу овај обичај и традиције о њему у северним деловима Динарске Области зове се „Немри”: „народ” који је дуго живео, били као „скамењени”, „дрвени”, „ни дрво ни чоек”, „ни живи ни мртви”, прави „очајници”; њихови старци нису сами умирали, толико дуго живели, да су их њихови синови или други млађи сродници убијали.¹³ Али у овим истим крајевима, као око Делница, народно предање говори и како се то убијање старих људи односи на Хрвате: у старо доба био је „закон” (обичај), по коме „со Хрвате вбијали старе лиди”.¹⁴ Као што се, према томе, у северним деловима Динарске Области предање о овом обичају односи на наш народ, тако се исто оно и у јужним деловима ове области, као и у Источној Србији, односи на претке тамошњег нашег становништва.

У Лици и другим северним крајевима Динарске Области старци су, према предању, убијани на тај начин, што би им се преко главе метнуо „лопар”, па онда секиром или маљем ударало по њему.¹⁵ На југу Динарске Области, у Пјешивцима у Црној Гори, немоћно старо чељаде, пристигло за онај свет, полагало се на „пустењак” од распрострањене парене вуне, преко главе на потиљак метао му се вунени смотуљак, па би се онда по њему треснуло секиром.¹⁶ У граничним пределима Босне и Херцеговине изнемогли старци и старице тровани су од њихових млађих укућана, а онда сахрањивани.¹⁷ У Источној Србији народно предање говори како су старцима на главу метали проју и преко ње секиром ударали, говорећи: „Не убијамо те ми, већ овај хлеб”; или су их просто, без икаквог покривача преко главе, батином, камењем или секиром премлаћивали.¹⁸ Међутим, Власи у Хомољу старцима су, по предању, обично црталом одрубљивали главу.¹⁹ И у једној и у другој области предања кажу, да су старце убијали њихови синови или други најближи млађи сродници. А према предању у Пиротском Пољу, „лапот” је вршило „село”, комшије и остали сељаци, а не синови и најближи сродници старца који се опремао на онај свет; када би дошло то време, на „лапот” су се збирали укућани, комшилук и цело село, и старца је „село убивало” тако, што би сваки сељак,

¹¹ С. Тројановић, Лапот и проклетије у Срба, стр. 11, 19.

¹² С. Тројановић, Лапот и уморство деце, Народна енциклопедија, књ. II, 1926, стр. 530—531.

¹³ Мојо Медић, Зидане Вавилонa, „Јавор“, Нови Сад 1883, стр. 305. Mile Mandić, Narodne priče o gradinama, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, knj. XIV, sv. 1, Zagreb 1909, стр. 124. Mojo Medić, Nemri, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. XXIV, 1919, стр. 29—31. Ivan Krmpotić, Nemri, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. XXIV, стр. 324.

¹⁴ Rudolf Strohal, Hrvatske narodne pripovjetke, knj. II, 1901, стр. 191.

¹⁵ М. Медић, Немри, стр. 30—31.

¹⁶ С. Тројановић, Лапот и уморство деце, стр. 531.

¹⁷ Mojo Medić, Folklorističke dopune — Ubijanje staraca, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. XXVI, sv. 2, 1928, стр. 258.

¹⁸ Д-р Тих. Р. Ђорђевић, ор. cit. стр. 149. С. Тројановић, Лапот и проклетије у Срба, стр. 11, 14.

¹⁹ С. Тројановић, Лапот и уморство деце, стр. 531.

изван сродника, по једанпут ударио старца „сас мотку”.²⁰ Изриком се наводи и у Динарској Области и у Источној Србији, како су убијани и старци и бабе.

У Источној Србији народно предање износи како је то био свечани религиозни обред, на коме је премлађивању старца или бабе поред породице учествовао и остали „народ” из села, а на „лапот” су долазили и из суседних села и учествовали на подушју пристиглог за убијање. У Пјешивцима у Црној Гори обреду пустеновања поред породице престарелог старца или бабе присуствовали су и остали племеници, доносећи и сами што треба за подушје. У граничним пределима Босне и Херцеговине овај се обред вршио јавно, у присуству и укућана. У Источној Србији предање још вели, како су старци вођени „на лапот” на за то нарочито одређено место, обично усред села, камо су ишли без страха и опирања, јер су на ономе свету очекивали бољи живот и јер је тако захтевао обичај, који су и млади његови извршиоци сматрали као нешто свето што мора бити.²¹ Народна предање у Пиротском Пољу износи, како се клао „брав”, спремала гозба и, кад би „село” испратило старца на онај свет, онда се приређивала „трпеза задушју” старчеву.

Разлог убијању старих људи, по народном предању о Немрима северних крајева Динарске Области, био је услед њиховог неумирања у опште; овако наведени разлог свакако је доцније надомештен, да се објасни име „Немри”, назив народа чији стари људи, ако би зашли у дубоку старост, нису умирали природном смрћу, већ су према обичају онога давнашњег доба од својих потомака убијани. О Немрима се уз то истиче, да су тако стари били, прави „очајници”, те као да би било и милосрђе убијати их. Хрвати око Делница наводе, да су своје старе убијали зато, што „нејсо могле слижет своје храни, зак да со јен сину на неприлејко”.²² И у Источној Србији народна традиција износи као разлог убијању старца њихов дуг живот, „помного живели, по 150—200 година”, а затим изнемоглост, неспособност за рад, због чега су остајали на терету млађих, те су их ови стога, а и да би их ослободили од старачких мука, где није „ни живот ни смрт”, испраћали на онај свет. Предање износи како су старци убијани кад пређу 50, негде 60 година старости, јер се сматрало да „до толико година човек вреди”.²³

Од овог старог обичаја, према давнашњем народном схватању о животу и његовој вредности у старости, остале су поред живих народних предања и карактеристичне народне пословице, у Динарској Области: „Зрио за сјекиру”,²⁴ а у Источној Србији и осталим северним областима екавског српско-хрватског говора: „Чим човек претури педесету, треба га секиром по глави”,²⁵ „Стигао за секирче”, „Готов је за секирче”.²⁶

Али ово нису једине народне традиције из северних крајева наше земље о овоме некадашњем обичају. О том је обичају у Источној Србији остао и један дубљи траг, несумњиво врло стар, управо из времена када је престао обичај убијања старих људи, и то као метаморфозирани овај обичај прастарог доба. Према моме сазнању, у Неготинској Крајини, у селима: Кобишница, Душановац, Самаринавац, Права и др., место некадашњег обичаја убијања старих људи, који је престао „од бир-земана”, остао је из давнашњег времена, па и данас влада, карактеристичан обичај, да се старијим људима, било старцима, било бабама, чим зађу у дубљу старост, онемоћају и не могу више да раде и управљају кућом, управо када би им се могло рећи „Стигао за секирче”, приређује „задушница” или „трпеза зажива”. Тај обичај влада код

²⁰ Према моме сазнању; такве су и остале напомене о Пиротском Пољу.

²¹ Под 17—19 наведена литература.

²² R. Strohal, op. cit. стр. 191.

²³ С. Тројановић, Лапот и проклетије у Срба, стр. 13, 17. Д-р Тух. Р. Ђорђевић, op. cit. стр. 152. Владимир М. Николић, Из Лужнице и Нишаве, Српски етнографски зборник, Српска краљевска академија, књ. XVI, Београд 1910, стр. 378—379.

²⁴ М. Медић, Folklorističke dopune — Ubijanje staraca, стр. 258.

²⁵ С. Тројановић, Лапот и проклетије у Срба, стр. 18.

²⁶ Д-р Тух. Р. Ђорђевић, op. cit. стр. 149.

Влаха у Неготинској Крајини, исто тако и у Тимочкој Крајини око Зајечара, али се може и код Срба ових крајева, истина знатно ређе, проматрати. Приређује се као право подушје, управо свечани религиозни обред као правоме мртвацу, на коме учествују сви укућани остарелог и онемоћалог, сва његова остала родбина, све „село”, па и сродници, пријатељи и знанци из суседних села. Сви они учествују на овој даћи „зажива”, заједно са свештеником, док онемоћало старо чељаде, коме се даје „трпеца”, мора бити скривено негде у кући, не сме присуствовати овом обреду. Када старац осети и почне да се жали, да га због година почиње остављати снага, да га издају ноге, да га напушта „животни мелем”, те не може више да ради, што обично бива када пређе педесету или шездесету, а некад и осамдесету, онда он сам позива синове, у првом реду домаћина наследника, да му се спреми „трпеца зажива”. Синови и други укућани онда спреме што треба и иду по селу и позивају на задушницу: „Ајде, да му дамо зажива”, кажу име старчево и додају, како је већ сасвим остарео и пристигао за онај свет. Позивају и попа, да старца или бабу „опева зажива”. Онога дана када се приређује „трпеца”, старац се скрије тамо где га нико не може наћи ни видети, обично у мрачну „визбу”, у какву кацу или другде. „Трпеца” се приређује за ручак или за вечеру, али најчешће о вечери. Скупе се сви задушничари, дође и поп, и онда у кући остарелог почиње обред, свечан и тужан „као на самртника”. На трпези свеће, кољиво, хлеб, јело и пиће, све што треба за подушје. Поп „чати и опева” старца или бабу „зажива”, „опева” и јело и пиће, и онда, почевши од попа, редом и по старешинству пију „на живог човека задушју”: „Бог да га прости”, крсте се, помену име и пожеле покој души његовој. Тако пију и једу „задушју”, а после гозбе се разилазе сваки својој кући, као са даће. Старо чељаде, коме се даје „задушница зажива”, не сме нико целог дана да види, као да је умро и већ сахрањен, а од сутрадан понова се и даље креће по кући и по селу, као и раније, ако га ноге још држе; но обично, пошто му се да „трпеца зажива”, убрзо још више ороне, падне у постељу и умре. Када умре, онда му се „не повраћа задушница”. Кад таквога старца или бабу сахране, онда на гробљу попију само понеку ракију, али му се задушница више никако не даје, не сме да се „поврати”, пошто му је још „зажива” дата, јер је још „зажива испраћен на онај свет”.²⁷ По свему, то је метаморфозирани, постхумни обичај убијања старца, врло карактеристична појава, настала у доба прелаза из паганства у хришћанство, од закона Божјих заповести: „Не убиј”, „Поштуј оца својега и матер своју”... када је изостао свирепи акт убијања, док се изнемогло старо чељаде, уз сав свечани религиозни обред, и док оно скривено изиграва правог покојника, и даље препоручује Богу на истину.

Сличан обичај постоји и у Пиротском Пољу, у селима Балтаберилловци и Кална, у вароши Пироту и неким другим местима. И тамо се даје старцима „трпеца зажива”. Али је тај обичај овде друкчији у толико, што се на задушници старац не крије од задушничара, већ је за трпезом присутан. Хоће старац још „наживо” сам да види, „сас своји очи”, каква му је „трпеца задушју”. Иначе је овај карактеристични обичај, који такође потиче из оног времена, када је престало убијање старих људи, у свему сличан ономе у Неготинској и Тимочкој Крајини.²⁸

Народна предања о убијању старих људи која сам имао прилике да прикупим на југу наше земље, у Јужној Србији, слична су традицијама о овом некадашњем обичају из Источне Србије и Динарске Области. Али као што предања о извршивању тога обичаја варирају не само између Динарске Области и Источне Србије, већ и у њима самим, од предела до предела, тако исто

²⁷ Према исказу Ивана Маринковића, који је родом из Боровца у Неготинској Крајини, а сада насељеник у Слатини, у Гњиланској Морави. Деда-Иван стар је 73 год. и каже, да је у поменутом и другим селима Неготинске Крајине много старца и баба на описани начин „испратио зажива на онај свет”.

²⁸ Према исказу Петра Костића, из Мирковаца, Пиротско Поље.

она варирају и у разним крајевима Јужне Србије, те разне варијанте традиција нашег народа на југу имају редовно своје парњаке у предањима народа било на истоку било на западу наше земље. Према традицијама из највећег дела Јужне Србије, „стари луђе“ убијани су „со колење“, стога се тај некадашњи обичај овамо најчешће зове „колење на старците“. Ово има сличности са клањем помоћу цртала, које помињу предања Влаха у Хомољу. У Дримколу се наводи премлаћивање старих помоћу хлеба, који им се преко главе стављао, слично проји у Источној Србији, лопару у северном делу Динарске Области или смотуљку вуне у њеном јужном крају, и онда по њему ударало. У Дримколу се говори, како „некош стари луђи, живи мртваци, со леб са тепале“.²⁹ У околини Кратова народна традиција говори о завођењу старих у шуму, где су остављани да их зверови прождеру.³⁰ Овакав начин познат је и из народне традиције северних крајева наше земље. О томе говори народна песма „Неблагодарни син“: „...Иди, мајко, у гору зелену... Јер си ти већ стара, крмељива; Иди, мајко, у гору зелену, Е да би те намерило зверје“... Њена је варијанта „Неблагодарни синови“, обе забележене још од Бука Стеф. Караџића.³¹

Овај су обред по народном предању у Јужној Србији вршили синови или други најближи млађи сродници. Извршивао се на за то нарочито одређеним местима, изван села, камо би син свога старог родитеља на раменима однео. Стари се родитељи овом обичају, да не умру „од своја смрт“, већ да буду убијени, нису опирали, сматрајући да то мора тако бити и надајући се бољем и лакшем животу на ономе свету. Старе су по предању носили „на колење“ кад би „навашили“ 60 година и изнемогли за даљи рад; у Дримколу их убијали кад би већ постали „живи мртваци“. Слично народним пословицама северних крајева наше земље, и у Јужној Србији постоји „думиче за старци“: „Стасан за колење“.

Као разлог убијању старих људи, у народној традицији и у Јужној Србији наводи се, што су људи „во старите времиња“ много дуже живели него сада, дакле њихова дубока старост, изнемоглост и неспособност за рад, а онда и њихово „мачење од староста“, када би постали „живи мртваци“, „ни жив ни умрен“, слично „очајницима“ Динарске Области. Отуда у Дримколу, где народна предања говоре о убијању старца када би доживели најдубљу старост и изнемоглост, те постали већ „живи мртваци“, слично оном источносрбијанском „ни живот ни смрт“, или динарском „ни живи ни мртви“, постоји пословица за онога који умре у најдубљој старости: „Мачил се, мачил, како со леб да је утепан“. Ту се мисли на муке онога који је тако дубоку старост доживео, као некада они стари што су преко хлеба убијани, да би им се муке прекратиле.

Али сем ових разлога, који се могу видети из народних традиција, у Јужној Србији се и из народног живота може нешто назрети о њима. Врло је карактеристично данашње опхођење према деци, болесницима, богаљима и изнемоглим старцима у планинској области Маријова, где се и сада води патријархалан и примитиван живот изолованих планинаца. Брига око деце, болесника, богаља и остарелих јесте „домашна работа“ жена. Ту на прво место долази „домаћинка“ или „стопанка“, а затим је то брига и остале одрасле женске чељади. Ако је дете мирно, „да не плачи“, онда га мајка милује и, ако је „чупе“ (женско), „го гали“: „Мило на мајка, ће ми бидеш чупа (девојка), голема да растеш, ће ме одмениш“; а ако је „дете“ („машко“-мушко): „Мило на мајка, ће ми бидеш момче, големо да растеш, да работиш, ће ми одиш кај овци, да одмениш татка ти“. Међутим, ако је дете „лошо“, ако „плачи“, „ву огно пађа, се изгорува“, било „чупе“, било „дете“, „мајка ће го колне“:

²⁹ Према саопштењу Д-р Душана Недељковића, Скопље.

³⁰ Према саопштењу Стевана Симића, Скопље.

³¹ *Вук Стеф. Караџић*, Српске народне пјесме, књ. I, државно издање, Београд 1891, стр. 129—131.

„Ата („најлоша дума” — беда, несрећа) да те најде, зашто се роди, да не се родиш, да тргам маки со тебе”. Ако је дете „болно, али нешто чулаво (без рака), ћопаво али криво (без нога), улаво (померено), немо-мутава (не му се слуша и не мож да збори), тога уште повеће го колне, ји мака здодеано, не може да му прави измет” (да га пази, да га слуша). Међутим, ако је „болно” или тако „померено” неко старије чељаде, онда се у кући још теже подноси, а најтеже старци и бабе. „Староста” им највише муке причињава, најтеже је подносе. О старима се сами „мажи” (мужеви, људи) у кући у опште не брину, нити их гледају, већ је и то такође „домашна работа” жена. И жене, које сnose сав тај терет у кући, о томе овако говоре: „Стар чоек ако има ћерки, може да го гледат, да му прават измет, оти татко му је; а снаји не го гледат свекор, измет не му прават, оти му је мака здодеано стар чоек да го гледат, и ће го колнат: „Ата да го најди, не умира, да тргам маки со него, — под него моча, под него сери, — не можам да го кревам, не можам да го превртам, не можам да го перам, не можам да го ранам; штој ће му чинам, не му је дојдено време за умирачка, се мачи, мачи, ама уште не умира!” „Така ће си плачат жени од старите”. И тако старци проводе врло бедан и мучан живот.

Од оваквога стања у Маријову, па до онаквог опхођења према старима које се описује у народној причи „Усуд”, коју је Вук Стеф. Караџић забележио у северним нашим крајевима, није тако велика разлика:... „Онда човек пође да тражи Усуда. Идући тако, дође до једнога села, и виде у селу велику газдинску кућу... Човек овај, ушавши у кућу, назове домаћину: „Добар вече!” А домаћин му прихвати: „Бог ти добро дао!”... А кад седну вечерати, све је грабило једно од другога... После вечере дође редуша те покупи све кости на једну гомилу, па их баци за пећ, а гост путник стане се чудити где млада баца кости за пећ, док уједанпут изиђу две старе оклепане вештице, сухе као авети, и почну сисати оне кости. Онда он упита домаћина: „Шта ти је оно за пећком, брате?” А он му одговори: „Оно је, брате, мој отац и мати, као да су се оковали на овоме свету, не хтеше црћи једанпут овога света”. Сутрадан на походу рече му домаћин: „Брате, опомени се и мене, ако где нађеш Усуда, и запитај га, каква је ово несрећа, те не могу своје дружине никако да заситим, и зашто ми отац и мати никако не умирају?”...

Један старац у Маријову, седећи немоћно на „тланик”, у „буџак”, крај огњишта у кући, и слушајући како „си плачат жени од старите”, прича и вајка се: „Во старите времиња кога биле, дур је млад чоек, ће работи, а шчом ће остари чоек, коа ће падне во буџак, на тланик, ће го колат, ајде, коли го! Греотно било, не било, кој ти одбира? Народ прост, див бил, како волко! И сега сме прости, како говедо, ама не се прави таа работа, оти је греотно, Господ не дава да се прави таа работа. После је станал нов закон, је запрено, да не се колат стари луђе... И од тогај се мачиме није во староста и си тргат маки челада по старците”.

Из народних предања свих трију области распрострањења традиција о некадашњем обичају убијања старих људи, и Динарске Области, и Источне Србије, и Јужне Србије, виде се двојаки разлози оваквом обичају. Сасвим је очигледан економски, практичан разлог, који се у предањима свуда истиче, и који је Д-р Тих. Р. Ђорђевић, на основу проматрања у Источној Србији, овако формулисао: што су људи у дубокој старости „постајали неспособни за сваки посао и били на терету млађима”.³² Примери из Динарске Области, а нарочито из Јужне Србије, ово још више потврђују. Упоређујући ову појаву са оном код неких номадских народа, који се изнемоглих старца и болесника, ради сметње на њиховим дугим путовањима, још и данас ослобађају, било убијањем, било остављањем да пропадну, Д-р Тих. Р. Ђорђевић сматра ово

³² Д-р Тих. Р. Ђорђевић, Наш народни живот, стр. 149.

народно објашњење као довољно и исправно.³³ Према овоме разлогу, ово би био чисто правни обичај народни, као што је то Д-р С. Тројановић својевремено схватио.³⁴

Али народно предање истиче, поред овог чисто практичног, још и један други разлог, разлог милосрђа, као да су стару чељад, да се у дубокој старости и немоћности — у Динарској Области „ни живи ни мртви”, прави „очајници”, у Источној Србији „где није ни живот ни смрт”, у Јужној Србији „живи мртваци” — не би даље мучили, те да би се окренули „бољем животу на оном свету”,³⁵ и из милосрђа их убијали. У Пиротском Пољу предање каже, да су „престарели” убијани колико зато што не могу више да раде, толико још више из сажаљења, „да се не муче, да не пате сами од себе”, кад је и иначе „живот на онај свет подобар”. По свему, поред неспособности стараца за рад и поред самог њиховог мучења у дубокој старости, у народним предањима је доста довољно наглашено мучење и саме чељади са изнемоглим старцима, који за њих претстављају не само економски терет, већ исто тако, можда чак и више, и душевну тегобу. И ово би се народно објашњење, убијање остарелих и изнемоглих да се не би мучили, према првом макар и као разлог секундарног значаја, могло бар донекле такође примити, за оно доба, када се живот много мање ценио. Са овим разлогом, овај би правни обичај имао поред економске донекле још и нешто духовне па и религиозне практичне подлоге народне онога вајкадашњег доба.

Према томе, мада је убијање старих људи давнашњи изумрли обичај, још у стара времена укинут, несумњиво у доба пријема хришћанства у нашем народу, он ипак није сасвим преживели обичај, такав о чијем пореклу не би и сам народ према очуваној традицији знао да пружи објашњења, разлоге. Ова је чињеница карактеристична и сама по себи. Јер у нашем народу још увек има много обичаја који нису изумрли, још се одржавају, па ипак су преживели, јер им се не зна објашњење, значење, порекло. Међутим, овај давно изумрли обичај још увек није и сасвим преживео, јер му се још знају извесни разлози, објашњења. Сем тога, као што је напред изнето, обичај да се у Неготинској Крајини и данас старцима даје „задушница зажива”, још пре њихове смрти, несумњиво показује, да се описани народни обичај у давно измењеном облику као метаморфозирани обичај и до данас задржао у нашој земљи, те према томе ипак бар у овој измењеној форми није потпуно и свуда изумро; поред живих предања, оставио је за собом и неку врсту обичајног реликта, управо један метаморфозиран, постхумни обичај.

Сем горњих, овде је могућно и треће објашњење, оно о коме сам народ, својом традицијом, не зна ништа да каже, као у осталом ни о пореклу многих других обичаја. А то је и један вајкадашњи чисто религиозни карактер обичаја убијања старих и изнемоглих људи. Овај трећи разлог је Д-р Тих. Р. Ђорђевић јасно истакао следећим разматрањима. Домаћин се, по нашем народном схватању и традицији, у своме дому и породици сматрао, па и сада сматра, као владалац са божанским особинама: његова је власт над породицом безгранична, а у домаћој молитви он врши и улогу свештеника; његова је клетва страшна, као реч божја. Када би пак домаћин услед старости и изнемоглости изгубио дотадашњу своју не само снагу већ и божанску моћ, онда је он могао бити убијен и из чисто религиозних разлога, из поштовања и у тежњи, да се његов и његових предака божански дух, према коме се славом врши и нарочити култ, пренесе и на новог, младог и снажног домаћина.³⁶ Ово исто онако, као што, према испитивањима Сер Џемса Фрезера, многи примитивни народи на извесном ступњу социјалног и религиозног живота, верујући у божанску моћ владоца, који даје благостање свем народу, из истих разлога и са истим поштовањем убијају своје владоце чим их поч-

³³ Ibid. стр. 150.

³⁴ С. Тројановић, Лапот и проклетије у Срба, стр. 19.

³⁵ Ibid. стр. 11.

³⁶ Д-р Тих. Р. Ђорђевић, *op. cit.* стр. 150—151.

ну здравље и снага издавати, а да би се њихова неокрњена божанска моћ пренела и на њихове млађе наследнике и за народ сачувала.³⁷ Стога је Д-р Тих. Р. Ђорђевић убијање стараца из народне традиције и означио као прилог о старом религиозном обичајном животу нашег народа.³⁸ Овде треба још нагласити, да етнографским поређењем изведено овакво објашњење овога некадашњег народног обичаја налази потврде донекле и у нарочитом религиозном обреду, који се према традицији и у Источној Србији и у јужном делу Динарске Области, као што је напред наведено, с особитим поштовањем и пажњом вршио уз овај обичај, уз учешће целе друштвене заједнице, свих укућана, суседа, сељака или племеника.

II

У вези са народним предањима о некадашњем убијању старих људи, у свим трима областима њиховог географског распрострањења, Динарској Области, Источној и Јужној Србији, одржале су се у народу и врло живе традиције које говоре о добу и разлозима, када је и зашто престало убијање старих људи, те овај обичај укинут. Ове су народне традиције веома богате и живе, мотиви прича су често разноврсни, са пуно варијаната сличних у овим трима разним областима, те као такви могу бити предмет и посебне упоредне студије о њима и као народним умотворинама. Али се они нас овде тичу само у толико, у колико нам, поред народних предања о убијању старих људи, пружају и народна објашњења о престанку овога суровог обичаја.

Према резултатима до којих је Д-р Тих. Р. Ђорђевић дошао на основу раније објављених народних предања, убијање стараца престало је „онда, кад су се људи уверили, да у њима није ишчезло зрело расуђивање, већ да га има више но код младих људи”. Према томе узима као разлог укидању овог некадашњег народног обичаја „мудрост старих људи, због које је престало њихово убијање”.³⁹

Као и у Динарској Области и Источној Србији, и у Јужној Србији већина предања такође износе овај разлог, већу мудрост и богатије искуство старијих људи, због чега је укинут обичај њиховог убијања. Али, сем тога, овамо се износи и један други разлог. Тај други разлог укидању овог обичаја народно предање не доводи у везу са сазнањем млађих о мудрости и искуству старих људи. Напротив, њему је основа у тежњи младих људи, оних на којима свет остаје, а који су и једини наследници традиције и извршиоци њоме утврђених и освештаних обичаја, да себе ради, пошто и они кад остаре такође долазе на ред за убијање опет од својих будућих млађих, са таквом традицијом прекину и овај обичај укину.

О таквом разлогу укидања обичаја убијања стараца, из тежње млађих да и на њих не би дошао ред убијања, говори ова „гачка” из Скопске Торбешине:⁴⁰

— Једно време стари љуђи ји кољеле. Имале некоје место од село надвор⁴¹ одредено за да ји кољет. На некој син татко негов му навашил шеесе године, па го дигнал на рамо да го носи ке⁴² што било место одредено за да се кољет старите. Одешти потем,⁴³ бабо му вика на синот: „Носи ме, синко, негде оште подалеко, па кога ће остариш и ти, кога ће те кољет и тебе, да и ти живуваш повише”. А син му рекол: „Зер⁴⁴ и мене ме ће ме кољет, татко?” И татко му рекол: „Е, и тебе те ће те кољет, сине, кога ће направити шеесе године како мене”. И син се задумал,⁴⁵ и го врати баба си назад

³⁷ Ibid. стр. 147—148.

³⁸ Ibid. стр. 193.

³⁹ Ibid. стр. 150—152.

⁴⁰ Испричао Демир Нурединовић Асаноски, Торбеш из Држилова, пореклом Рекалија из Жерновнице, од Долње Реке, области Мијака, у сливу Радике више Дебра, одакле досељени крајем XVII века; међу Мијацима има сличних традиција.

⁴¹ ван села. ⁴² кај, где. ⁴³ путем. ⁴⁴ зар. ⁴⁵ замислио се.

дома. И од теја време почнале млади да ји не кољет старите, и стари станале сами, од своја смрт, да умирајет.

Овај исти разлог за престанак убијања стараца наводи се и у причи коју је Д-р С. Тројановић забележио у околини Пирота, само са нешто друкчијим мотивом: Када је један син премлатио мотком старога оца, онда га дрвеном куком одвукао до гроба, па куку бацио. Унуче све то гледало, па бачену куку понело кући. Упитано од оца, што ће му та кука, дете одговорило: „Да је чувам, па кад ти остариш и ја тебе убијем, као ти свог оца, да те њоме повучем”. И прича се завршава, како је од тада престало убијање старих људи.⁴⁶ Дакле, не само из сазнања о већој мудрости и богатијем искуству старијих људи, већ управо из страха млађих, ако би и они одржали овај обичај, као и њихови старији што су га извршивали, да ће онда и они у старости то исто доживети. Према томе, побуда личног егоизма, из тежње за одржањем живота до краја, па макар какав био да био, најснажнија када дође до свести. У толико снажнија и основнија, у колико више свести о вредности живота, у колико живот милији. А колико је живот човеку мио, па макар и у најдубљој старости и при највећим мукама био, показује она молба старчева, да га син понесе још мало, „оште подалеко”, само да би за толико дуже још поживео. Несумњиво побуда ниже врсте, она која долази из тежње за одржањем, из личног егоизма, те према томе у народној традицији примарни, основни разлог за укидање овог обичаја.

Тек иза ове могу доћи и побуде више врсте, које већина народних предања, већ и ради тога што су у њима лепши мотиви прича, тако често истичу као разлог укидању овог обичаја. Али и ту не може одмах на прво место доћи сазнање млађих о већој мудрости и богатијем искуству стараца, већ место тога, као што се и у народном предању редовно истиче, побуде човечнијих осећања и већег поштовања према своме најближем, према своме родитељу. Дакле, двојак побуде више врсте. Једне побуде појединаца, из саосећања и поштовања према родитељу, сина према оцу. А друге, побуде колективне, друштва, изражене у народном предању било вољом самога народа било одлуком владоца као потреба и захтев цивилизације, да се што више сачува и искористи искуство и мудрост старих људи.

Као примере народног објашњења о побудама и разлозима и једне и друге више врсте, појединаца и друштва, за укидање обичаја убијања старих људи, од којих је једнима разлог у саосећању и поштовању млађих према својим старијим, деце према родитељима, а другима у сазнању млађих, и појединаца и друштва, о корисности искуства и мудрости старијих, наводим овде остале народне традиције које сам прикупио по Јужној Србији.

У Дојрану сам као „пр’кажница” забележио ово народно предање:⁴⁷

— Имало едно време един цар. И викал телал, да сите⁴⁸ млади што имат стари башчи,⁴⁹ да си ги заколат. Така сите направиле. На един му паднало жал за башча му, и он не го заклал, и го скријал дома уф долната кућа.⁵⁰ Нап’кунта⁵¹ царо ги збрал сите млади и им кажал, да направат една ортома⁵² ут п’сок. И мифлет⁵³ им дадел за три дена, за да го направат ортомата. И тији си утиделе⁵⁴ сите пу дома, и с’ мислиле как да го направат таа ортома. После тоо башча мо шчо си го скријал, он уда⁵⁵ пр’ башча мо и м’ кажуве царо шчо им кажал. А башча мо веле: „Синко, удејте⁵⁶ ви пр’ царо и мо кажајте, нека ви даде он мостра каква ортома сака, и вији да го направате. К’а утиделе пр’ царо и му кажале: „Честити цару на тебе, дај ни го мостра каква ортома сакиш, и није да го направеме”. И цар им кажал: „Да ми

⁴⁶ С. Тројановић, Лапот и проклетије у Срба, стр. 14.

⁴⁷ Испричао Илија Тасић, из Новог Дојрана, пореклом из Старог Дојрана, који уништен и расељен за време Великог рата (1915—1918).

⁴⁸ сви. ⁴⁹ башта, отац.

⁵⁰ „земник“, „визба“, „потон“, „земни ћерал“, „клет“ — приземни или подземни део куће.

⁵¹ напакон, најпосле. ⁵² конопац. ⁵³ рок. ⁵⁴ отишли. ⁵⁵ ода, иде. ⁵⁶ одите, идите.

каж'те право, кој ви го даде тој ак'л⁵⁷ на васка? У вас нема таков ак'л да ми го сакате мостра. Требе да има некој стар чувек скријен у вас ут колењето, и он ви го даде тој ак'л". И тугај⁵⁸ тој кажал: „Честити цару на тебе, на тебе л'жа не бива, на мене грех ми падна за башча ми, и јаз не го заклах, туку го скријох, а ти сега шчо сакиш прави ут мене". И ут тој време натака, кажал царот: „Гајре⁵⁹ да не се колат стар'те људе, оти по знајет ут младите".

Док у раније наведеним предањима из Скопске Торбешине и у око-лини Пирота ни трага од самилости и саосећања сина према оцу, већ убијање стараца укинуто из страха млађих да и на нив не дође ред, дотле се из овог предања види, како је сину било жао и грех оца да убије, те га скрио, па макар шта га снашло за неизвршење царске наредбе, т. ј. закона, обичаја. И тек онда, признавши мудри совет старца, „цар" је наредил „да не се колат стар'те људе", т. ј. укинут је дотадашњи закон, обичај. Варијанте ове наше народне приче забележени су раније још и у Охрид у Велесу,⁶⁰ са донекле друкчије обрађеним главним мотивом. Из свих се види, како сажавање сина према оцу важи као разлог појединаца, док је признање мудрости стараца разлог заједнице, друштва, којим се управо санкционише већ започето укидање обичаја убијања стараца у најужим друштвеним заједницама, у појединим породицама, које чине основне јединице свакога друштва.

У Велесу сам као „сказна" забележио ово предање.⁶¹

— У старо време царот наредил да се колат стари људи. Друзи клале старите, сите, само једен неје заклал татка си, го скрил у бочвата. Цар наредил да се збере народ, да идат да видат с'нцето од гдека изгрева. Кога наредил царот, тој човек отишол дома кај татка, му вика на татка си: „Царот наредил да одиме утре да видиме с'нцето од гдека изгрева". Татко му на синот му вика: „За тоа ли, сине, гајле береш? Утре, кога ќе ѓинисате⁶² да угледате с'нцето. сите, што год народ има, ќе одат и гледат напред, с'нцето гдека ќе испадне. Ама ти да не кажувеш на другите, нека одат напред, а ти ќе се обзиреш надзад. Кога ќе го видиш с'нцето надзад преко рид, ти да речеш: ено го с'нцето гдека је огрејало". Утре ѓинисаа сите со царот заједно, а стариот си остана дома у бочвата. Одиле, одиле, со царот. Одиле једен саат, два ли? Сите одиле и гледале со царот напред, а оној човек се обзирал надзад. Му викале другите: „Што се обзиреш, бре, надзад?" Он јим вика: „Ништо, што се обзирам, обзирам, што ме прашате вије мене?" Они не се обзирале ич другите. Наједнеш тој другиот, што му је кажано од татка му, угледал надзад с'нцето оти⁶³ је угресјано, и викнал колко што може: „Ено го, царе, с'нцето огрејало". И царот се вратил кај него. Викнал: „Камо го тој човек што го видел с'нцето?" И тој човек се јавил кај царот и му рече: „Царе, јаз го видов с'нцето от сиот⁶⁴ народ што беа понапред". Сега царот па го праша: „Од гдека знајеш ти, оти го виде с'нцето?". И тој му вика: „Е, го знајем, тако!" А царот му рекол: „Ти сам не знајеш, има некој што те научил; да ми кажеш право, кој те научи?" Тој човек му вика: „Татко ми ме научи". Царот го праша човекот па: „Кога имаше наредба за да го заколеш татка ти, оти не го закла?" „Јаз не го заклав, рече човекот, оти ме изгледал, мал беф, и ми беше жал да го заколам". И од тогај царот нов закон је дал: „Од сега старите да не се колат, ни муж, ни жена, веќе сами, од своја смрт, да умираат". Од кога се создал векот, тогај тоа било. Тогај и народот многу прост бил. И од тогај не се колат старите.

⁵⁷ совет, мудрост. ⁵⁸ тога. тада. ⁵⁹ више.

⁶⁰ *Georg Polivka*, Seit welcher Zeit werden die Greise nicht mehr getötet, Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, VIII, Berlin 1898, стр. 26—27. К. А. Шапкаревъ, Български народни приказки, Пловдивъ, 1885, бр. 64. Сборникъ отъ български народни умотворения, VIII, София 1892, бр. 60. Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, XII, София 1895, д. 3, стр. 214.

⁶¹ Испричао Јован Мијовић Најдовски, из Велеса, пореклом из Владиловаца, у Бабунској Клепи, одакле досељени средином XIX века.

⁶² поѓете. ⁶³ да, како, пошто, јер, зашто. ⁶⁴ сав.

Као и из раније наведеног предања из Дојрана, тако се и из овог најпре види, како је сину било жао да закоље свога оца, јер га је он очувао још од малена. А затим, увидевши искуство старца, који је знао да поучи сина више но што је и сам „цар” и цео „народ” знао, „цар” је признао мудрост старих људи и настао је „нов закон”, да се не убијају старци. Варијанта ове приче забележена је и у Источној Србији.⁶⁵ А исто тако њена је варијанта и прича: „Од када Хрвате не вбијаје старе лиди”, забележена у Делницама, на северу Динарске Области.⁶⁶ У последњој се каже, да је сам народ, пошто се уверио о већој мудрости старих људи, укинуо стари „закон” и оставио да сваки „живеје до вуољи божји”, чиме је настао нов закон, нов обичај чувања и поштовања старих људи до смрти, по предању овде код Хрвата, као по другим предањима и код Срба што је било.

Сем раније изнесене, у Дојрану сам забележио и ову пр’кажницу:⁶⁷

— Некује време коги клале стар’те људе, на некој чувек му паднало грех да гу заколе башча му, и он гу скријал ут колењето уф некуји спили⁶⁸ уф гор’та⁶⁹, и там скришмо⁷⁰ гу ранил сус леб. Уф тији гудини паднал некуј гулем глад, и така љуто, с’то⁷¹ ш’о имале из’деле.⁷² Чак гу из’деле и семуто ут жит’то. И после, к’а немале семе да сејат, само мислет, ш’о ке направат? Нап’кон тој чоек ш’о гу скријал башча му, удел⁷³ пр’ него и гу питал, ш’о ки⁷⁴ направат и ут дека ке најдат семе да ги садат њивите? И он му кажал: „Синко, ти брки⁷⁵ дека има мравулници⁷⁶ и там ке најдиш семе ут жит’то. И т’га нап’кон виделе, оти биз⁷⁷ стар чувек мла’ите⁷⁸ не можат нишчо да направат, и ут тогај стар’те не ги клале.

Потпунија варијанта овог истог предања јесте „приказна” коју сам забележио у Маријову:⁷⁹

— Во старите времиња кога биле, дур⁸⁰ је млад чоек, ће работи, а шчом⁸¹ ће остари чоек, коа ће падне во буцак, на тланик,⁸² ће го колат, ајде, коли го! Греотно било, не било, кој ти одбира?⁸³ Народ прост, див⁸⁴ бил, како волко!⁸⁵ И сега сме прости, како говедо, ама не се прави таа работа, оти је греотно, Господ не дава да се прави таа работа. После је станал нов закон, је запрено,⁸⁶ да не се колат стари луђе. А тоа је вака станало. Во тија стари времиња, одвек-превек,⁸⁷ кога се колеле старците, имал си некој чоек некој татко, му било жал да го кола, и го скрил во некоја визба.⁸⁸ Кога дошло времето, немало дож да врне,⁸⁹ и загинало семето. Кога видел царот, оти немало семе да се посеје жито во земја, испратил телал: „Кој ће најде семето за једна ока, ће му давам толко злато бакшиш”. После отишол тој чоек кај татко му во визба скријен и го прашал: „Море, татко, испратил царот чоек семе за леб да се најде, дава толко злато бакшиш, колко семе има; колко да може да се најде, само да се завати семе за леб”. Татко се чудил, чудил, и му рекол: „Море, синко, кај големата њива да појдеш, има једен мраварнико⁹⁰ тамо, одвек јаз го знајем тамо, да копаш него, ће најдиш семе жито”. И отишол тој тамо, копал во мраварнико, и нашол малко семе. Му занесол на царот и му дал семето. Царот го прашувал: „Море, кај го најде воа семе?” И тој: „Е, го најдо, тако”. А царот му рекол: „Ће ми кажеш, кај го најде?” И тој рече: „Једен татко имам стар чоек, — што не покрил Господ, не покри,⁹¹ — сум го крил од колењето, и тој татко ми кажа, да одам, во мраварнико да

⁶⁵ Д-р Тух. Р. Ђорђевић, *op. cit.* стр. 152.

⁶⁶ R. Strohaj, *Hrvatske narodne pripovjetke*, knj. II, стр. 191.

⁶⁷ Испричао Мита Диневић, из Новог Дојрана, пореклом из Старог Дојрана.

⁶⁸ шпиље, пећине. ⁶⁹ гора. ⁷⁰ скришом. ⁷¹ сето, све. ⁷² изели. ⁷³ одио, отишао. ⁷⁴ ће. ⁷⁵ бркај, тражи. ⁷⁶ мравињаци. ⁷⁷ без. ⁷⁸ млади.

⁷⁹ Испричао дедо-Трајко Китевски, из Дуња, у Маријову.

⁸⁰ док. ⁸¹ чим. ⁸² „буцак” је место на челу огњишта у старинској кући, где седи најстарији, „домаћин” или, ако има старога оца, „дедо”; зове се и „тланик”. ⁸³ разбира, разуме. ⁸⁴ диваљ. ⁸⁵ вук. ⁸⁶ спречено, забрањено. ⁸⁷ најстарије доба које се памти. ⁸⁸ „изба”, приземни или подземни, мрачни део куће. ⁸⁹ дажд, киша да пада, ⁹⁰ мравињак. ⁹¹ Што сѐм Господ не скрије, не сакри га!

копам, и ће најдам семето; и го најдо". И тогај благосовил царот: „Од сеа да не се колат старците! Требе да живејат стари луђе, оти по знајат од малите". И од тогај се мачиме није во староста и си тргат маки⁹² челада по старците.

И у овим варијантама из Јужне Србије народно предање истиче жалост и осећање греха синовљевог да заколе старога оца, а затим тек како су најпосле увидели, да без старих људи млади не могу ништа да постигну, те је сав народ схватио, да је то грех, престао да буде диваљ, па настао „нов закон" чувања и поштовања старих људи. Варијанта ових предања забележена је и у северном делу Динарске Области, у околини Карловца,⁹³ само је у обради мотива нешто друкчија, док у исто време садржи и мотив наше приче од Велеса. Варијанти из околине Карловца ближа је варијанта коју сам чуо од сељака из Пиротског Поља, а којом се објашњава престанак обичаја „лапот" као и у другим поменутим причама. И ту је на старчев савет, да би запатио семе, син узео сламу, овро је и посејао, те родило жито и народ се спасао глади.

Нисам имао прилике да у Јужној Србији забележим варијанту приче „Зидање Вавилона", друкчијег мотива од свих јужносрбијанских, коју је први, још 1883, забележио Мојо Медић у Лици,⁹⁴ па је затим још у три маха препричао, сва три пут у „Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena" Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу: 1919 у прилогу „Nemri",⁹⁵ поводом ове речи у „Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika" исте Академије; 1928 у „Folklorističkim dopunama",⁹⁶ а 1929 у „Sitnijim priložima".⁹⁷ Оба последња пута поводом чланка Д-р Тих. Р. Ђорђевића: „Убијање старца".⁹⁸ Та је прича врло богата варијантама; поред још једне из Динарске Области, од старога града Бјелаја,⁹⁹ познате су нам још пет њених варијаната из Источне Србије.¹⁰⁰ И у разним варијантама ове приче истиче се увек исто што и у

⁹² муку муче.

⁹³ R. Strohal, Hrvatske narodne pripovjetke, knj. I, 1886, Nr. 70.

⁹⁴ „Јавор", Нови Сад, 1883, стр. 305.

⁹⁵ Zbornik, knj. XXIV, 1919, стр. 29—31.

⁹⁶ Ibid., knj. XXVI, sv. 2, 1928, стр. 257—259.

⁹⁷ Ibid., knj. XXVII, sv. 1, 1929, стр. 76—80.

⁹⁸ Два узастопна последња прилога у издању исте Академије — са понављањем горње приче, коју је у истом издању и раније још једном био препричао, и са још неколико других података, као и са понављањем нешто већ раније познате грађе — Мојо Медић штампао оба пута наглашујући, да „ће се проширити ова и онако једнострана расправа Д-р Тихомира Р. Ђорђевића" (под 96 наведено дело, стр. 259; под 97 наведено дело, стр. 76). А свему овоме, — као и другим приговорима које је себи допустио да напише о раду Д-ра Тих. Р. Ђорђевића, који је, место простог препричавања већ познате фолклорне грађе, у краткој и концизној студији пружио суштину етнолошког проблема о коме се расправља, — узрок је у овоме: што Д-р Тих. Р. Ђорђевић, цитирајући публикацију у којој је изишао поменути прилог М. Медића о Немрима, није баш изриком навео ни име писца ни наслов прилога у коме је препричана прича „Зидање Вавилона", објављена и раније, још 1883. Сем тога још и зато, што је Д-р С. Тројановића, са његовим прилогом „Лапот и проклетје у Срба" од 1898, означио, да је на овај „обичај" он „у нас први скренуо пажњу". Тиме Д-р Тих. Р. Ђорђевић није мислио на скупљање фолклорне грађе, већ на њену научну обраду. Јер је М. Медић 1883 изнео традицију о Немрима и не мислећи нити обрађајући пажњу на обичај убијања старца; стога је свој прилог онда и означио као „Зидање Вавилона". Исту је традицију 1919 понова препричао, тада истина под насловом „Nemri", али ни тада не обрађајући пажњу на овај обичај, већ овај поновни прилог штампао зато, што та реч није ушла у „Rječnik" Загребачке академије из његовог прилога од 1883. Међутим, ако је питање: ко је први забележио народну традицију о овом обичају, онда првенство, за које се М. Медић кроз два узастопна чланка у два најновијим књигама Загребачке академије тако упорно бори, припада једино Вуку Стефановићу Караџићу, који је пре и изван свих познијих југословенских научних покушаја, радова и претензија, са осталим нашим народним прозим и песничким традицијама, забележио и три напред истакнута прилога, који се такође односе на некадашњи обичај убијања старих људи (види напред стр. 314, 315).

⁹⁹ Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, XIV, 1, стр. 124.

¹⁰⁰ С. Тројановић, Лапот и проклетје у Срба, стр. 12—13, 15—17. „Караџић", II, 1900, стр. 128. Српски Етнографски Зборник, књ. XVI, 1910, стр. 378—379.

осталим напред изнетим предањима. У варијанти из околине Бјелаја „сину је било жао оца” да убије. А у варијантама из Источне Србије наводи се: једном, како унук „из сажаљења” није убио деду; други пут, како син то није учинио и „преко обичаја” и царске „наредбе” из истог разлога; трећи пут, томе слично; четврти пут, такође како је сину било „жао” да „убије” оца. И тако су сви родитеље скривали и чували. А тек када се дошло до сазнања о већој мудрости и богатијем искуству старих људи, онда је „призната мудрост стараца и забрањено да се убијају”, па је један „цар” тада наредио, „да се стари човеци више не утепују, него да живе, колко је кому писано”, а други бацио проклетство: „Проклет да је сваки онај ко одсад убије стара човека”. Само се у једној од ових варијаната, иначе јединој такве врсте код нас, наводи једна земља где у доба укидања овог обичаја није било сажаљења синова према родитељима. Та је земља била преко мора. У њој је још постојао обичај убијања стараца, па кад је њен народ сазнао о мудрости старих људи од народа друге земље преко мора, у којој старци нису убијани већ чувани, онда су „и они увидели да старце треба чувати и њихове савете слушати”.¹⁰¹ Из овог последњег предања се види, како наш народ зна и за то, да су једни народи утицали на друге, чак и на оне у земљама преко мора, да престану са овим суровим обичајем.

III

Слично нашим народним предањима, која тако живо говоре о овом некадашњем обичају, и која су очувана у трима великим планинским и брдским областима наше земље, у Динарској Области, Источној и Јужној Србији, — где су се у забаченим и скровитим планинским пределима, заједно са осталим етнички свежим цртама народног патријархалног живота, обичаја и веровања, одржала и најудаљенија народна предања, — налазе се традиције о томе некадашњем обичају и у другим словенским земљама, код осталих словенских народа. Али оне нису, нити свуда у толикој мери, нити увек у тако живом облику, нити пак и у свим другим словенским земљама, тако добро очуване као у поменутих трима областима наше земље. Као што се ове народне традиције нису очувале у осталим областима наше земље, оним које испуњавају велике просторије од Словеначких Алпа и источних изданака Динарских Планина па преко Панонског Басена и његовог јужног обода до Поморавља и Повардарја, у којима је мање природних услова за конзервирање старог народног живота и традиција, тако се исто оне нису могле одржати ни у многим другим словенским областима, оним које су са свога географског положаја и других особина земљишта, са својих ниских, отворених и комуникативних предела, биле вековима изложене историским и културним кретањима, која су у њима, а нарочито у оним које спадају у област Средње Европе, не само утрла многе трагове старог народног живота, избрисала многе стране из старе народне традиције, већ у многим старим словенским крајевима, па и читавим земљама, и из основа изменила етнички састав и особине старог словенског становништва. Међутим, док о овом обичају налазимо трага у нашој земљи једино и само у далеким традицијама, као и у оном метаморфозираним, постхумном обичају, „трпеза зажива”, Тимочке Крајине, — а познато је како су уопште све наше народне и прозне и песничке традиције тако живе и богате и због особитога дара и етничке предиспозиције нашег народа за ову врсту духовне народне културе, — дотле из неких других словенских земаља имамо и историских извора и из позног средњевековног доба, па чак и савремених недавних извештаја, који потврђују, некад и конкретно, вршење тога обичаја у тим земљама.

Према резултатима до којих је у своме великом делу о животу старих Словена дошао, Л. Нидерле је закључио, да су стари Словени „живот насилно прекраћивали и на тај начин, што су изнемогле старце, и оне који нису

¹⁰¹ С. Тројановић, Лапот и проклетје у Срба, стр. 15.

више били способни за рад, убијали пре но што би им наступио природни крај живота." Мада сматра да за овај обичај (навика — „zvuk"), који је „заиста суров", „за старо доба нема директних доказа", ипак закључује, да је „по свему постојао". Јер, „пре свега знамо, да су суседни народи некада имали сличне обичаје (zvyky), тако, да то у Источној Европи није било ништа необично, шта више, изгледа да је то био општи стари обичај Индоевропљана".¹⁰² И ту, поред неких других овлашних података, као главне, скоро једине, наводи оне, које је Д-р С. Тројановић пружио у своме раду: „Лапот и проклетје у Срба". Али, као што се из предњег излагања могло уочити, што ће се и даље још видети, резултати Л. Нидерла о овом обичају код старих Словена нису ни сасвим потпуни ни сасвим тачни.

Од свих других словенских земаља, у Русији су се најбоље очувала народна предања о овом обичају. Но, сем традиција, тамо као да има нешто и од директних доказа, из проматрања. Неке су од народних традиција Руса о овом обичају у многоне сличне са нашим предањима. Али има и отстапања. Белоруси на Литви имају и данас врло жива предања, како су код њих старци убијани дављењем, па онда бацани орлушинама; обред је извршавао најстарији члан породице.¹⁰³ Овакав начин није нам познат из наших народних традиција. Код Белоруса је забележено око 1891 и ово предање, више као живи спомен него као нека традиција, о догађају који као да је доживео прадеда самога приповедача: У једној сељачкој кући тај прадеда Белоруса који прича наишао на мртвачки ковчег, пред иконом свеће, један старац клечећи моли се Богу, а иза њега његова два сина са батинама у руци. Старац има скоро 80 година, време је већ да пође на онај свет; али се опире, јер је још крепак и кадар да ради. Најпосле се његови синови смиловали, такође и на молбу прадеде приповедача, и оставили старцу још 2 године рока, док не напуни равно 80 година. Али овај рок старац више није преживео.¹⁰⁴ Сличног предања нема нигде у нашем народу, да би се њиме износио конкретан догађај, а најмање да би се то догађало пре четири појаса,¹⁰⁵ већ се, напротив, код нас скоро редовно у свим предањима истиче, да је обичај убијања старих људи постојао и укинута још у најстарије доба — „од бир-земана", „одвек-превек", „од кога се створила земља" и т. д. Иначе, према овом предању Белоруса, употреба батине за убијање старца слична је оној по предањима из Источне Србије, док је рок живота доста дужи.

Поред народног предања забележеног код Белоруса, које износио као да је обичај убијања старих људи тамо владао и до не тако давног времена, од прилике до друге половине XVIII века, — за Малорусе (Украјинце) има још карактеристичнијих података. Наиме, да је код Малоруса „још до недавног времена постојао овај обичај": „Старе људе, који више нису давали наде на живот, изводили су зими на неко пусто место и спуштали их у какву дубоку јаругу; али, да се при отискивању не би разбили или о стране закачили, стављали су их на „луб",¹⁰⁶ на коме су они као на саоницама доспевали до дна јаруге". Отуда руске пословице: „Сажатъ на лубокъ" („Посадити на луб") и „Пора на лубокъ" („Време је, стигао за луб"), сличне оним код нас, код Хрвата: „Зрио за сјекиру", а код Срба: „Стигао за секирче". У извештају се даље наводи: „Када је овај обичај забрањен, онда су (Малоруси) почели прибегавати изоловању старца у каквој пустој кући, где су од глади и студи умирали". Такав је начин уклањања старца са овога света имала прилике

¹⁰² L. Niederle, Život starých Slovanů, d. I. sv. 1, v Praze 1911, стр. 221—222.

¹⁰³ Ibid стр. 222.

¹⁰⁴ G. Polivka, Seit welcher Zeit werden die Greise nicht mehr getötet, Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, VIII, Berlin 1898, стр. 28.

¹⁰⁵ Познато је како се у нашем народу памте претци и скоро до двадесет колена уназад, као у Црној Гори, заједно са појединостима о њима и догађајима њихових времена.

¹⁰⁶ Примитивна справа за клизање, од дрвета (од даске или првобитно од коре — луб).

и лично, као конкретну појаву, да проматра г-ђа Литвинов око 1880 у малоруском селу Земљанка, у Полтавској Губернији.¹⁰⁷

Као и у нашем народу, тако и код Руса постоје приче о убијању старца и о разлозима престанка тога обичаја. У Смоленској Губернији народно предање говори, како су, слично Немрима наше Динарске Области, њихови стари веома дуго живели, до 700 година (у Источној Србији по 150—200 година), а када би сасвим онемоћали, онда су полагани у корпу и заједно са њом бацани у дубоку јаму. И ту се у једној причи износи оно исто, о чему говори и народно предање из Источне Србије са куком која је служила за одвлачење старца на гробље: када је син хтео оца заједно са корпом да баци у јаму, унуче затражило од оца да остави корпу, да би га имало у чему до јаме одвући, када и на њега дође ред; тек тада је отац увидео, шта и њега у старости чека, па деду оставио у животу. Мотив сличан и онеме из Скопске Торбешије, где предање говори, како је син носио оца на раменима, па кад је сазнао, да ће и на њега доћи ред да од свога сина буде убијен, онда вратио старца кући, и престало њихово убијање. И ту се види, и код Руса као и код нас, како народно предање истиче као примарни разлог престанку овог обичаја долажење до свести млађих и њихов страх, да их чека иста судбина као и њихове старије, ако би са овим обичајем наставили. У истој причи из Смоленске Губерније даље се наводи мудри савет овога старца за време гладних година, како ће сељаци доћи до семена за жито, после чега је, заједно са општим признањем и уверењем о корисности искуства и мудрости старих људи, сасвим укинут обичај њиховог убијања.¹⁰⁸ Варијанте ове приче познате су нам већ из околине Карловца, из Дојрана, Маријова и Пиротског Поља. Слична се предања налазе још код Белоруса у Могилевској Губернији, код Малоруса у Галицији, Кијевској и Јекатеринославској Губернији, и код Летонаца у Ливланду крај Ришког Залива.¹⁰⁹

Сем народних предања, која су тако добро очувана код Руса, има о овом обичају података и за некадашње Балтичке и Полапске Словене, које пружају извештаји старих немачких писаца и хроничара. Најстарији је извештај о некадашњем словенском племену Велетаби или Вилце, како су Немци звали Љутиће, у области између Лабине притоке Хавела, Балтичког Мора и Одре, а које су тек средином XII века подјармили и затим асимиловали. У том се извештају за ове онда још врло отпорне немачке суседе са претеривањем каже, „dass sie ihre parentes mit mēren rehte essen suln, danne die wurme“.¹¹⁰ У Цајлеровом спису из Улма од 1656 описују се обичаји некадашњег словенског племена Вагрићана, у данашњој холштајнској области по њему и сада званој Вагрија, између Килског и Либечког Залива, а које је преведено у хришћанство и од Холштајнаца подјармљено у првој половини XII века. Ту се наводи, да је „у Вагерланду, исто тако као и у другим словенским земљама (Wendlanden), постојао освештани обичај, да деца своје остареле родитеље, крвне сроднике и остале рођаке, као и оне који више нису способни за рат или рад, убијају, затим кувају и једу, или да их живе сахрањују; због тога они не пуштају своје рођаке да остаре, а такође и сами старци радије желе да умру, него да у тешкој и тужној старости морају дужи да живе“. И онда се напомиње, да је „овај обичај постојао у давнашње доба кол неких Словена (Wenden, како су Немци у старије доба називали све Словене), а нарочито у Линебуршкој Земљи“,¹¹¹ на југу од Хамбурга и у сусетству некадашњег словенског племена Бодрића, које су Немци у XII веку подјармили и у хришћанство превели. Овај опис обичаја убијања старих људи код Балтичких и

¹⁰⁷ Брокгауз—Ефронъ, Енциклопедическій словарь, С.-Петербургъ, Т. XXXIV, стр. 403.

¹⁰⁸ G. Polivka, op. cit. стр. 27—28.

¹⁰⁹ Ibid. стр. 28.

¹¹⁰ J. Grimm, Deutsche Rechtsaltertümer, 4. Ausg., Bd. I, Leipzig 1922, стр. 672.

¹¹¹ Ibid. стр. 672.

Полапских Словена, који потиче из средине XVII века, јасно је да се односи на раније, давнашње доба, као што се и у самом извештају наглашава, а то ће бити доба пре примања хришћанства. Несумњиво написан према давнашњим народним традицијама тих земаља, али са немачким преувеличавањем суровости овог обичаја, до бајке о канибализму, код њихових упорних суседа Словена, са којима су се дуго борили, док их нису подјармили и најзад асимилovali. Исто онако, као што је бајком о канибализму обележен и напред наведени, много старији, средњевековни извештај о овом обичају код Велетаба, из оног истог времена када је и код Германа постојао такав обичај.

Последњи савремени извештај о убијању старих људи код Полапских Словена („*polabischen Slaven*“) забележио је један летописац 1308 о некадашњем племену Тривани у Хановерском Полабљу између Илцена, Лихова и Даненберга, на југоистоку од Хамбурга, а у сусетству Линебуршке Земље и Бодрића. Овде се наводи, како је један Словенин („*Slavus*“) хтео свог оца живог да сахрани, „*quia senio contectus est et confractus, amplius laborare non potest et cottidie tamen aliorum labores absumit*“, па га је грофица од Мансфелда за годину дана чувала, а затим га је његов син ипак убио.¹¹² Сличан је извештај о Балтичким Словенима дао Шуленберг, како је „спасао једнога старца из руку његових сељака, који су се спремали „к Богу“ да га испрате“; и тај је старац затим, и после рока који му је био одређен за одлазак на онај свет, „поживео још 20 година“ као вратар у замку свога спасиоца.¹¹³ Ови позни извештаји јесу у исто време и последњи, значајни као савремени извештаји који конкретно наводе појаву убијања старих људи код Полапских и Балтичких Словена. Са оним извештајима о Белорусима и Малорусима, ови нам, наспрот мишљењу Л. Нидерла, ипак пружају макар нешто од „директних доказа“ о овом обичају код старих Словена у Средњој и Источној Европи, док о овом обичају код Јужних Словена, па макар колико да су њихове традиције о томе тако још увек живе, нема не само никаквих „директних доказа“, које тражи Л. Нидерле, него уопште нема никаквих историских извора, нити оних који би говорили о тој појави као о обичају, нити оних који би је потврђивали још и конкретним догађајима, мада су стари Словени на Балканском Полуострву много дуже и много више, управо кроз цео средњи век, били у директном додиру са главним средиштем цивилизације средњег века, са Византијом, са њоме у онаквим истим везама, у каквим су били стари Словени Средње Европе са онда културно још јако заосталим Немцима.

Поред података о начину и разлозима вршења овог обичаја и у позном средњем веку код старих Словена на северу Средње Европе, који су у области Балтика и Полабља примили хришћанство тек у XII веку, неколико столета доцније од Јужних Словена и оних у централној области Средње Европе, — из горњих се извештаја да назрети, да је та појава настала и извршена традицијом и силом старог народног обичајног права и религиозног схватања, које се код Балтичких и Полапских Словена и тако позно било одржало на снази у самом народу. Несумњиво само поједини реликти старог обичајног народног живота из времена пре примања хришћанства, управо непосредно иза потискивања паганства. А из извештаја о овој појави код Белоруса и Малоруса види се, да и више векова хришћанских традиција нису могли сасвим, баш у свим крајевима Источне Европе, која је трпела толике најезде дивљих Монгола, истиснути ову карактеристичну појаву старог народног обичајног живота паганскога доба.

Као што је овај некадашњи обичај утврђен у животу старих Словена, из чије су се опште народне заједнице и земље Јужни Словени издвојили још за трајања овога старог обичаја у паганско доба, тако је исто тај обичај, а

¹¹² Ibid. стр. 672.

¹¹³ Брокгауз—Ефронъ, op. cit. стр. 403.

према савременим историским изворима, постојао и код балканских пресловенских староседелаца, у чије су се земље Јужни Словени населили, са којима су се знатним делом измешали и у таквом додиру једни према другима вршили многоструке етничке и културне утицаје.

У староме грчком роману, чији је главни јунак Аполониос од Тируса, и који је од XII века радо превођен, те прведен и на немачки („Apollonius von Tyrant“), описује се тамошње зло поступање са старцима, па најзад „када већ сасвим остаре, тада их кољу као марву и сви укућани уз песму једу њихове лешеве“.¹¹⁴ Највероватније да је то фантастична репродукција верзија о најстаријим становницима северних делова Балканског Полуострва, о чијем канибализму има извештаја код класичних грчких писаца. Познати су стари грчки извештаји о Трибалима, трачким староседеоцима унутрашњости Балканског Полуострва, суровим ратницима, који су се налазили и у војсци Александра Великог, како су на сличан начин убијали старце. Ј. Грим је чак био мишљења, да су такви извештаји Аристотела (384—322 пре Хр.) о Трибалима од старих немачких летописаца због сличности имена били надомештани и на Триване, племе Полапских Словена.¹¹⁵ Бајке о канибализму код Балтичких и Полапских Словена могле су бити преношене и преко овога грчког дела, које је такође рано доспело међу Немце.

Не само да су такви најстарији извештаји о трачким племенима, већ и последњи извештаји о Трачанима, из времена када су већ више векова били под влашћу Римљана и под утицајима грчко-римске цивилизације, а непосредно пред досељење Словена на Балканско Полуострво, наводе као карактеристику њиховог живота и обичај убијања старца. Хришћански писац и епископ Сидониус Аполинарис (430—482), зет римског императора Авитуса (454—456), посветио је Трачанину Антемиусу једну песму, у којој се описује планинска земља и сурови живот ратничких Трачана: „Тракија, у којој се налазе Хемус и Родопе, јесте земља хероја; снег и лед очвршћавају нежне мишиће њене деце, која се већином не отхрањују на мајчиним грудима, већ се напајају коњском крвљу. Још недорасла, она се играју убијања бојним копљем; као дечаци проводе време у лову на дивље звери; пљачком обогаћени младићи знају само за право мача; а онемоћалом старцу железом прекратити живот, не сматра се ни за какав грех. Такав начин живота проводе синови Марса!“¹¹⁶ Употреба железа за убијање онемоћалих старца код старих Трачана опомиње на традиције о употреби цртала у сличну сврху код наших Влаха, који од свих балканских народа највише у себи крију етничког елемента и животних традиција старих Трачана. Такође потсећа и на „колење на старците“, карактеристично за народна предања о овом обичају у Јужној Србији, великим делом такође области и старих Трачана, где и иначе има највише трагова прастарог балканског живота и културе.

Па не само о старим Трачанима, пресловенским староседеоцима планинске унутрашњости Балканског Полуострва, већ и о старим, у античко доба високо цивилизованим Грцима, постоје слични извештаји, и то од самих грчких савремених писаца. Пре свега познато је како су ратнички Спартанци из чисто практичних разлога сурово поступали према оним својим ближњима, и деци и одраслим, који су услед макар каквог телесног недостатка били неупотребљиви за рад. Такви су, све до оног доба докле старо правно уређење Спарте завојевањем од стране Македонаца (221 пре Хр.) није напуштено, остављани да умру на Тајгетосу, највишој планини Пелопонеза, између Лаконије и Месеније. Појава слична ономе зимском одвођењу изнемоглих старца у јаруге код Малоруса, такође завођењу старца у шуму по традицијама из околине Кратова. Али је сем тога познато, да је код извесних грчких пле-

¹¹⁴ J. Grimm, op. cit. стр. 673.

¹¹⁵ Ibid. стр. 672.

¹¹⁶ consummatamque senectam non ferro finire pudet. Tali ordine vitae cives Martis agunt. Dr. G. J. Kazarow, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, Sarajevo 1916, стр. 105—106.

мена чак и у позно античко доба владао обичај убијања старих и изнемоглих људи. Грчки географ Страбон (66 пре Хр. — 24 по Хр.) износи, у своме делу о географији старог света, како је на Кеосу, грчком острву Киклада у најближем сусетству класичне Атине, „владао закон или бар обичај, који је налагао старцима који преживе 60 година да умру од отрова, да не би млађима ускраћивали исхрану”. Говорећи о овоме, како су становници Кеоса тровали старце преко 60 година напитком од кукуте, Страбон сматра, да је према томе, пошто се овај сурови обичај јавља и код Грка, сасвим сношљива појава убијања старих људи, односно родитеља, и код ондашњих народа у Азији. И Елианус, грчки писац III века по Хр., такође потврђује овај стари грчки обичај, наводећи да су старци на Кеосу драговољно узимали отров.¹¹⁷ Употреба отрова за уклањање стараца код старих Грка слична је оној у традицијама из граничних предела Босне и Херцеговине, а грчки рок од 60 година старости карактеристичан је за већину наших народних предања, нарочито у Јужној Србији.

IV

Кад је овај обичај могао владати тако позно и у класичној Грчкој, као што је сам Страбон констатовао, онда није никакво чудо да се могао јављати не само и код других ондашњих народа Евроазије, већ тим пре да је могао владати и до данашњег доба код примитивних народа у осталим деловима света, од којих се за највећи део у класично доба није ни слутило да постоје.

Исто онако као и у Аустралији што су урођеници убијали своје старе и јели њихове лешеве,¹¹⁸ тако и на Аустралијанском Острвљу урођеници Нове Каледоније, на крајњем југу острвског низа Меланезије, као канибали нису се ограничавали само на прождирање убијених непријатеља, већ су такође јели и старце, богаљасту и напуштену децу, као и разбојнике из свога сопственог племена.¹¹⁹ Урођеници Тасманије, на југу аустралијанског континента, који су још пре пола века потпуно изумрли, истребљени од Европљана, при своме номадском начину живота били су веома сурови према женама и деци, напуштајући их при сеобама.¹²⁰ На осамљеној групи Витинских или Фици острва старци су од својих укућана уз религиозни обред угушивани или живи сахрањивани.¹²¹ Због овог обичаја, који се у толиким размерама примењивао код урођеника острва Фици, Европљани, када су тамо доспели, нису могли сусрести човека старијег од 40 година, јер сви они који би ову старост достигли били су убијани. Али ово убијање остарелих код урођеника на острвима Фици, који су иначе код Европљана били прослављени са свога дивљаштва, није имало одлике суровости, безобзирности, већ је то управо био свечани религиозни обред, коме су се остарели драговољно подвргавали. Путник Гент, који је био позван на сахрану мајке једнога свога познаника Фиџанина, био је до крајности изненађен када је видео да она, за коју је мислио да је већ покојница, сасвим спокојно учествује на своме подушју, весело и безбрижно разговарајући са присутнима. Па и поред свег одвраћања, да ово безразложно убиство не изврши, син је одговорио, да је старица — његова мајка, а он — њен син, те је стога обавезан да је сам пошаље на онај свет, на што је старица драговољно пристала.¹²²

Било у вези са канибализмом или независно од тога, обичај уклањања сувишних, у првоме реду изнемоглих стараца, затим жена и деце, развио се у Аустралији и на Аустралијанском Острвљу првенствено из економ-

¹¹⁷ *J. Grimm*, op. cit. стр. 674. *O. Schrader*, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, Grundzüge einer Kultur — u. Völkergeschichte Alteuropas, Berlin u. Leipzig 1923, Bd. I, стр. 43.

¹¹⁸ Брокгауз—Ефрон, op. cit. стр. 403.

¹¹⁹ *Dr. G. Buschan*, Illustrierte Völkerkunde, Bd. II, T. I, Stuttgart 1923, стр. 189.

¹²⁰ Ibid. стр. 44.

¹²¹ *С. Тројановић*, Лапот и проклетије у Срба, стр. 7—8.

¹²² Брокгауз—Ефрон, op. cit. стр. 403—404.

ских разлога, због њиховог често сасвим ограниченог капацитета за исхрану тако примитивног становништва. Али, сем економских, има ту и религиозних разлога. Пример са острва Фиџи носи такође нешто од тога обележја. Јер да код тамошњег примитивног становништва нема вере у бољи живот на ономе свету, не би се свирепи обичај убијања старих родитеља тамо тако мирно и свечано обављао. Међутим, има и других религиозних разлога. Урођеници Аустралије убијали су сувишну децу зато што су им у њиховом номадском начину живота била на терету.¹²³ Но то су тамо чиниле такође и саме мајке у вези и са канибализмом, и то из религиозних разлога, верујући да ће тиме себи понова вратити своју ранију животну снагу и дух, дате рођеном детету.¹²⁴ Исто онако као што су на острвској групи Нисан у Меланезији, где је као и на свима Саломонским Острвима владао канибализам, урођеници по доскорашњем обичају хватали младе удовице, гојили их, затим клали и на свечаној гозби јели, верујући да ће им се месом младих и снажних жена повећати снага плођења.¹²⁵ Овим се примерима може објаснити на религиозној основи и канибализам према старцима, и то у вези са култом предака, развијеним и код урођеника Аустралијанског Острвља, као и код народа свих других делова света. Јер се у родоначелницима, у оцевицима породица, налази божанска моћ и у њој извор животне снаге и њихових потомака. Та се животна снага, када отац породице остари, па настане бојазан да ће његовим слабљењем и нестанком и тај извор ишчезнути, може на горњи начин, канибализмом, сва пренети и на потомке. У томе има основе и за вероватност и објашњење и верзија о канибализму према старцима и код прабалканских трачких староседелаца.

Познати су извештаји и о томе, како су урођеници Америке, Индијанци, напуштали остареле родитеље, остављајући их смрти од глади или дивљих зверова.¹²⁶ Извештаји старијих путописаца говоре о урођеницима Северне Америке, како „старе и онемоћале родитеље, кад већ више не могу у лов, на њихову сопствену молбу њихови синови убијају, да би могли отићи на онај бољи свет”. Сличан је обичај проматран и у животу урођеничког планинског становништва на Лабрадору, такође и на Гренланду,¹²⁷ где је природа веома сурова према човеку и где је излишност немоћних стараца, пошто су на овоме свету већ извршили своју животну функцију и пошто их на ономе свету очекује бољи живот, њиховим млађим нараштајима морала изгледати више оправдана но у макојој другој земљи погоднијих природних услова. Али, као и о старим Аустралијанцима и Меланезјанима, тако и о северноамеричким Индијанцима има извештаја, да је и код њих обичај убијања старих људи био такође у вези са канибализмом,¹²⁸ свакако на истој религиозној основи паганских примитиваца.

И у животу примитивних народа Африке познат је овај обичај. Буруни у Нигрицији убијали су старе људе и овај обичај објашњавали тиме, што су „старци већ појели сав свој хлеб на овоме свету”. Исти обичај постоји и код Хотентота и Кафра на југу Африке.¹²⁹ Но, сем оваквог убијања старих људи, првенствено из практичних, економских разлога, тај се обичај код афричких народа развио и на једној другој културној основи. У Судану, где је развијена патријархална основа друштвеног живота, постојао је обичај ритуалног убијања владара, и то по истеку једне одређене периоде и приликом жетве-

¹²³ Dr. G. Buschan, op. cit. стр. 35—36.

¹²⁴ С. Тројановић, Лапот и проклетје у Срба, стр. 4.

¹²⁵ Dr. G. Buschan, op. cit. стр. 161.

¹²⁶ С. Тројановић, op. cit. стр. 7.

¹²⁷ J. Grimm, op. cit. стр. 672—673.

¹²⁸ Брокгауз—Ефрон, op. cit. стр. 403.

¹²⁹ Ibid. стр. 403.

них обредних свечаности. Код народа средњег и источног Судана, где се са стално настањеним начином живота јавио патријархални режим, владари, главне поглавице, били су одговорни за кишу и плодност поља. Да би ова била сигурнија, они су обично по истеку седмогодишње периоде владања, када се сматрало да им је божанска моћ већ на измаку, ритуалном смрћу уклањани и замењивани млађим поглавицама, оним са изгледом на више божанске снаге. Но због суше и неродице племенски су владари и пре тога рока убијани и замењивани млађим. Овакав се културни тип приписује народима око Нила, као што су племена Шилуки, Нубе и примитивне групе од Вадаја до Адамауа и Тога.¹³⁰ Утврђено је да Шилуки сматрају свога владара као оваплоћење бога који пружа људима срећу и обезбеђује њихово благостање. Према томе, ако се владар разболи, ослаби или остари, онда ће и у народ и у стоку ударити помор, а жетве ће пропасти и настати глад. Стога, да би се владарева божанска моћ, док је још на снази, за народ сачувала, и да би се владарев божански дух, који је он наследио од предака, на његовог наследника неокрњено пренео, Шилуки су вршили ритуално убијање својих владара, чим би неко од њих почео опадати здрављем и снагом.¹³¹ Том чисто религиозном основом објаснио је Д-р Тих. Р. Ђорђевић појаву убијања старих људи и у некадашњем народном обичајном животу наше земље.¹³²

Сем данашњих, са обичаја убијања изнемоглих и остарелих познати су нам и неки антички народи Африке, као Троглодити, према старим грчким писцима „пећински становници” једног дела старе Етиопије, некадашњи ратнички народ који се борио и са старим Египћанима.¹³³

Слично обичају афричких народа суданско-нилског културног типа, и међу примитивним племенима Џунгле на југу Азије, у Предњој и Задњој Индији и у области Високе Азије постојало је приношење људских жртава ради обнављања плодности поља и ради заштите против помора и глади, уопште ради благостања народа. А то су негде чинили и сами владари, жртвујући себе самоубиством, или су после одређеног рока од самог народа уз религиозни обред убијани. Код приношења оваквих људских жртава главну су улогу играле главе. Са овим је у вези и лов на главе у Задњој Индији. За време гладне 1866 године принесене су у Индији многе људске главе на жртву. Код племена Куи ове су жртве приношене двапут годишње, при сетви и при жетви; глава људска је закопавана на месту обреда, а сви учесници су узимали по комад људског меса и закопавали их у своје њиве. Место тога, сада се код племена Гоанда, Ораона и др. жртвују мајмуни, биволи,¹³⁴ а у замену и за ове жртве употребљавају и фигуре од сламе или дрвета. Место оваког начина приношења људске жртве, код племена Предње Индије која су на вишем културном ступњу, као у Малабару, Каликуту и другде, сам владар је на свечаном религиозном обреду самоубиством приносио себе на жртву или је након дванаестогодишње периоде владавине од самог народа убијан. Тако је један владар области на североистоку од рта Коморина у XVI веку, на свечаном религиозном обреду, у пуном орнату, самоубиством себе жртвовао, угушивши се зачепљавањем ушију, носа и грла; слично је чинио и владар Каликута као „бог земље”.¹³⁵ Сам индиски закон „Ману” препоручује сваком владару, чим остари, одмах што пре да преда владавину своме сину, а сам да

¹³⁰ Dr. G. Buschan, *Illustrierte Völkerkunde*, Bd. I, Stuttgart 1922, стр. 448, 489, 518.

¹³¹ Д-р Тих. Р. Ђорђевић, *op. cit.* стр. 148.

¹³² *Ibid.* стр. 150—151.

¹³³ Ed. Meyer, *Geschichte des Altertums*, Bd. I, H. I, § 12.

¹³⁴ У Зборском, у Меглену, сељаци су пре расељења (1915—1918) клали сеоски „курбан” на Св. Атанаса зимњег, па главу од брава на исти начин закопавали у земљу на месту обреда, док од осталог меса приређивали заједничку гозбу сеоску; сличан сеоски „курбан”, само без закопавања главе од брава или говечета, такође највише о Св. Атанасу зимњем, а ради здравља села и плодности поља, карактеристичан је за већину области Јужне Србије.

¹³⁵ Dr. G. Buschan, *op. cit.* Bd. II, T. I, стр. 548—550.

пође и потражи себи смрт у рату или да се умори глађу.¹³⁶ Овакав се обичај простирао и до истока Задње Индије. Племена Цараи у Француској Задњој Индији имало је двоицу верских поглавица, краљеве ватре и воде, који су били наследни по женској линији, а бирани између свих сродника. Некада им се власт далеко простирао, тако, да су чак и владари Камбоџе, са запада Задње Индије, све до средине XIX века са њима мењали своје дарове. По обичају племена Цараи, њихови свети владари, слично обичајима и код других индискх народа, као и код афричких суданско-нилских група, нису смели умрети природном смрћу. Чим би се опазило да им се смрт приближује, било услед слабости, било услед старости, убијани су копљем и тада спаљивани.¹³⁷

Сем оваквог ритуалног убијања код индискх народа, на југу Азије, и то у сусетству Задње Индије, на Малајском Архипелагу, познат је и обичај убијања старих људи у вези са канибализмом, на оној истој основи као и код многих других примитивних народа. На великом острву Суматри урођеници нагонем старе људе да се попну на какво дрво, које затим тресу и уз то певају: „Стигло је време, плод је већ сазрео, време је већ да се узбере”, а најпосле их убијају и једу.¹³⁸ И ту је убијање остарелих везано за нарочити религиозни обред, спојен са канибализмом, као и код Аустралијанаца и Меланезана.

Као код индискх народа, тако је исто ритуално убијање владара био обичај и код монголских, турско-татарских народа Предње Азије, који су отуда продирали и у Источну и Средњу Европу. Казари, турски народ између Кавказа и Каспског Мора, чије се царство у IX веку простирао до средње Волге, Кијева, Црног и Азовског Мора, имали су обичај да убијају своје ханове. По једном извештају, казарски су ханови убијани кад би навршили 40 година владавине. По другом, у року који је сам хан претходно одредио, када је угушиван свиленим гајтаном о годишњици његовог проглашења за хана. А по трећем, хан је убијан и без ових рокова, већ чим би на народ наишла каква беда.¹³⁹

Као и Казари, тако су и њима блиски, монголски, стари Бугари, и после најезде на Балканско Полуострво и иза стапања са Словенима на северу од Балкана, ритуалном смрћу уклањали своје ханове. Угушивали су их такође ужетом, јер „угушивање се сматрало за благородну смрт”. Старобугарски ханови били су у исто време и божји претставници на земљи, били су „од бога”, коме су у име народа као првосвештеници жртве приносили, па кад би народ посумњао да је хан изгубио дотадашњу божанску моћ, поводом макар које недаће за народ или услед макар каквих здравствених или телесних недостатака самога хана, онда би старог хана убијао, а бирао новог, млађег. Тако су Бугари свога хана Крума, савременика византиског цара Лава V Јерменца (813—820), чим је ослепео, удавили ужетом. Према савременим историским изворима, на сличан начин су завршили живот још неколико других бугарских царева онога доба.¹⁴⁰ Предњеиндиско и монголско казарско и бугарско ритуално угушивање слично је поменутом угушивању, давлeњу старца код Белоруса на Литви, једино тамо познат такав начин код Словена, где ће можда бити утицај финско-угриске монголске групе или каквих других монголских народа.

Сем старих, монголских Бугара, и други турско-татарски народи оставили су трага о овом обичају при својим најездама по Европи. И ту се види, да је убијање изнемоглих и остарелих и у самом простом монголском народу вршено, али на други начин. У северно-фризишкој хроници описује се, како

¹³⁶ Брокгауз—Ефронъ, *op. cit.* стр. 403.

¹³⁷ *Dr. G. Buschan*, *op. cit.* стр. 903—904.

¹³⁸ Брокгауз—Ефронъ, *op. cit.* стр. 403.

¹³⁹ В. Бешевлиевъ, Грѣцки и латински извори за вѣрата на прабългаритѣ, *Известия на Народния етнографски музей въ София*, VIII—IX, 1929, стр. 171—172.

¹⁴⁰ *Ibid.* стр. 167—171, 173, 177, 179, 180.

су Татари 1607, при повлачењу из области Шлезвиг—Холштајна, једну старицу, која није могла са њима даље да иде, на гробљу на острву Пелворму живу закопали. И ту немачки хроничар додаје, да се тако што „некада и у словенским земљама сматрало као честит и похвалан обичај”;¹⁴¹ то „некада” на самом почетку XVII века одводи такав стари обичај некадашњих немачких многобројних суземљаша Словена свакако у даљу прошлост, као што се могло видети из других извора по свему у позни средњи век.

Не само код јужних, средишних и западних, већ и код источних и северних народа Азије познат је овај обичај, и то из најскорије прошлости. Према руским извештајима, обичај убијања старих људи постоји и код Корјака,¹⁴² маленог племена староазиске расе на Камчатки, које је сродно са Чукчима, становницима крајњег северног полуострвског изданка Азије према истоку, ка Беринговом Мореузу и Аљасци у Северној Америци. Исти је обичај познат и код ђвих Корјацима сродних Чукча, као и код корјачких суседа Камчадала на Камчатки. Остарели Корјак, исто онако као и Чукча, чим осети да су му дани избројани, сам моли своје укућане, да га што пре ослободе од тако спорог умирања, и син се после дугих колебања и мука решава да испуни молбу свога оца. А Лопари, номадски народ такође на далеком азиском северу, у Сибиру, напуштају и остављају удесу судбине не само старце, већ и сваког оног свог укућанина који због слабости не може за стадом даље да се креће.¹⁴³ Суровост природе и њоме условљени начин живота и економије у оваквим географским срединама далеког азиског севера, као што се види, и сада долазе до изражаја и у обичајном животу северњачког становништва Азије, исто онако као што смо такву појаву видели и код још примитивнијег северњачког урођеничког становништва Северне Америке, на Лабрадору, као и на Гренланду. Али претставници староазиске северњачке расе, поред свег маћехинства природе своје географске средине, у том су погледу на једном ипак знатно вишем културном ступњу него канибалистички урођеници Суматре, становништво топлог и издашношћу природе веома обдареног азиског југа, које је, међутим, претставник једне друге, културно више заостале расе, на разбијеном острвском свету између Азије и Аустралије, на широком споју Индиског и Великог Океана.

Новији извештаји о убијању остарелих и изнемоглих код многобројних и разних народа Азије, на свима њеним странама, имају своје далеке претходнике и из античког доба. Најстарији извештај о овом обичају азиских народа донео је Херодот (500—424 пре Хр.). По њему су Масагети, некадашњи скитски номадски народ на североистоку од Каспског Мора, клали и јели своје старе,¹⁴⁴ а такав исти обичај имали и Падејци у Индији.¹⁴⁵ Код индуског племена Падејаца, по извештају Херодота, убијао се и сваки болесник, и то што пре, као да не би од болести омршавео.¹⁴⁶ Поред Херодотових, има и других старих извештаја о овом обичају код кавкаско-касписких, иранских и индских народа аријског и неаријског порекла. Ту се набрајају многи стари народи, као: Дербићани, на Каспском Мору; Тибарени, кавкаско племе које се веома рано распростраило преко малоазиских понтиских планина источно од ушћа Кизли-Ирмака; Хиркани, у области старе Персије, југоисточно и јужно од Каспског Мора; Каспији, неаријски народ око ушћа Куре и Аракса у Каспско Море.¹⁴⁷ Мегастен код Страбона наводи о Дербићанима, да старце и болесне убијају и тада једу.¹⁴⁸

¹⁴¹ J. Grimm, op. cit. стр. 671.

¹⁴² L. Niederle, op. cit. стр. 221.

¹⁴³ Брокгауз—Ефронъ, op. cit. стр. 403.

¹⁴⁴ J. Grimm, op. cit. стр. 674.

¹⁴⁵ O. Schrader, op. cit. стр. 44.

¹⁴⁶ Брокгауз—Ефронъ, op. cit. стр. 403.

¹⁴⁷ J. Grimm, op. cit. стр. 674.

¹⁴⁸ O. Schrader, op. cit. стр. 44.

Ови извештаји из најдаље класичне старине показују, да је у то далеко, протоисториско доба код поменутих предњеазиских и индиских ондашњих народа владао обичај убијања старих људи исто онако у вези са канибализмом, као код напред поменутих данашњих примитивних народа на острву Суматри Малајског Архипелага и аустралијанским острвима Меланезије, на континентима Аустралије и Северне Америке. Ту је очигледан један и исти културни ступањ у размаку између најдаље и најближе историске епохе код различитих народа старог и новог света. Од тога најпримитивнијег облика овог обичаја протоисториског доба, па до средњевековног и данашњег типа обичаја убијања старих и изнемоглих људи у Азији, види се поступна културна еволуција разних азиских народа, која је у разним географским срединама и етничким групама различита. Врло инструктиван пример, да нам покаже, каква је еволуција овог обичаја од најстаријих времена била и код других народа старог света, не само код оних на nižем културном ступњу, већ и код оних, који су били или јесу носиоци светске цивилизације, а у чијој је прошлости, даљој или ближој, утврђено постојање оваквог обичаја.

Тај је обичај из античког доба, али без канибализма, познат и код старих номадских племена источног Ирана. Тамо су имали обичај, да лешеве људи остављају псима и орлушинама да их прождиру.¹⁴⁹ Сем других народа, тај је обичај познат и код Калатијаца у Индији.¹⁵⁰ О некадашњим народима Ирана Страбон је забележио, како су Бактријанци, у данашњим областима Туркестана и Персије, „од старости и болести изнемогле живе бацали за то нарочито одређеним псима, који се у домаћем говору „погребни пси“ зову“, као и да је тај обичај Александар Велики забрањивао. А о Каспијима извештава, да су родитеље, када би прешли 70 година старости, затварали и остављали да умру од глади.¹⁵¹ Народна предања код Јермена о томе обичају¹⁵² можда ће водити порекло и из најстаријих времена, из доба када је то био општи обичај код старих народа Предње Азије, као и осталих њених делова.

Као код старих грчких писаца, тако и код римских има извештаја о овом обичају код азиских народа. О Скитима, којим су именом стари Грци обележавали номадске народе средњеазиских и источноевропских степа, а нарочито оне на северу од Црнога Мора и ушћа Дунава, а Римљани у доба царства именом Скитија означавали сву северну Азију па на југ до Индије, има извештаја и код Плинија Старијег (23—79 по Хр.), као и код његовог савременика римског географа Помпониуса Меле, да код њих влада обичај убијања старих људи.¹⁵³

V

Као што има, више или мање, старијих или млађих, трагова о некад скоро опште распрострањеном обичају убијања остарелих и изнемоглих, не само код старих Словена на југу, истоку и северу Европе, већ и код прабалканских староседелаца Трачана и Грка, а затим, и много више и много скорије, и код аустралијанских, америчких, афричких и азиских народа, у опште код многобројних старих и данашњих народа у свим деловима старог и новог света, на свим континентима и њиховим острвским групама, тако је исто познато, да је ова појава била карактеристична и за стари и најстарији обичајни живот и код неких других европских народа, оних ван области данашњих Словена.

Сем старих Трачана и Грка, који су нас после осталих Словена од европских несловенских народа у првome реду интересовали, због њихових непосредних етнографских и културних додир са Јужним Словенима на Бал-

¹⁴⁹ *Ed. Meyer*, *Geschichte des Altertums*, Bd. I, H. II, стр. 909.

¹⁵⁰ *Ibid.*, Bd I, H. I, § 12.

¹⁵¹ *O. Schrader*, *op. cit.* стр. 43.

¹⁵² *G. Polivka*, *op. cit.* стр. 28.

¹⁵³ *J. Grimm*, *op. cit.* стр. 673—674.

канском Полуострву, познати су нам са овога обичаја у класичној старини и још неки други народи на југу Европе. Тако је Цецес, грчки писац XII века из Цариграда сачувао извештај Тимеуса, Сократовог савременика (V в. пре Хр.), како су стари Сардинци убијали седамдесетогодишњаке, бацали их низ провалије.¹⁵⁴ Али не само код народа на Сардинији, већ је овај обичај владао и у прошлости старих Римљана, и то у самој Риму. Као и код нашег народа што су из далеке прошлости остале пословице које се односе на некадашње убијање стараца, а такве смо видели и код Малоруса, тако је и у старој Риму постојала пословица „Sexagenarii de ponte“, за коју је и О. Шрадер, као и Ј. Грим, примио објашњење у вези са прастарим обичајем, да су код Римљана „шездесетогодишњи старци збиља са моста, са *pons publicus*-а, у Тибар бацани“. Према томе О. Шрадер узима као поуздано, да се и речи Цицерона (106—43 пре Хр.): „Habeo etiam dicere, quem contra morem maiorum, minorem annis LX, de ponte in Tiberim deiecerit“, односе на ранији обичај и традиције о њему код Римљана, на некадашње убијање стараца код њих на овај начин.¹⁵⁵ И код познијих римских писаца има потврда о обичају убијања стараца код Римљана бацањем са моста у Тибар. Тако се код Фестуса, римског писца II или III века по Хр., који је у изводу пружио дело Валеријуса Флакуса (I в. по Хр.) о римској старини, такође наводи, како су Римљани бацали шездесетогодишње старце са моста у Тибар: „Depontani senes appelabantur, qui sexagenarii de ponte deiciebantur; ... sexaginata annorum homines jaci in Tiberim“. Као и претходни, тако и римски писац Силиус Италикус (26—101 по Хр.) такође напомиње овај обичај старих Римљана.¹⁵⁶ Римски рок за уклањање стараца на онај свет најближи је оном из наших народних традиција о овом некадашњем обичају.

Када је овај обичај могао владати и на класичном југу Европе, и то и код старих Грка и код старих Римљана, који су пружили главне основе европске и светске цивилизације, онда то више не може бити никаква необична појава, ни у некадашњем обичајном животу старих Словена, као ни у животу осталих северних европских народа, који су дуго остали више или мање удаљени од најпогоднијих услова и главних средишта и извора старе цивилизације. Прве извештаје о овом обичају код северноевропских народа, који су класичном свету били мало познати, нарочито у старије античко доба, донео је у V веку пре Хр. грчки писац Хеланикус, и ти су извештаји сачувани у делима грчког црквеног оца и писца из Александрије Клеменса Александринуса († 220 по Хр.). У њима се наводи, како хипербореалци, северно становништво старог света, своје шездесетогодишњаке изводе пред капију и ту их убијају.¹⁵⁷ Ово би се можда могло односити и на старе Словене, онда са становиштем у закарпатским земљама Источне Европе, али још више и пре на старе Келте и Германе, који су много раније били дошли у додир са античким народима на југу Европе и постали им познати. Из античког доба остао је још извештај Страбона о келтским Ирцима, по коме је и код њих, као и код трачких Трибала, овај обичај био у вези са канибализмом, јер су и они своје старе и изнемогле убијали, а затим јели,¹⁵⁸ — најстарији и најпримитивнији облик овог обичаја код старих народа Европе, истоветан ономе код античких народа Азије, као и код данашњих примитивних народа на Малајском Архипелагу и Меланезији, у Аустралији и Северној Америци.

Келти нас са овога најпримитивнијег облика обичаја убијања старих људи, у вези са канибализмом, о коме се у доба Страбона знало са севера Европе, код њихових племена на Британским Острвима, исто тако интересују као и остали европски народи индогерманског порекла и обележја. Тим пре

¹⁵⁴ Ibid. стр. 674. О. Schrader, op. cit. стр. 43.

¹⁵⁵ О. Schrader, op. cit. стр. 43—44. Ј. Grimm, op. cit. стр. 673.

¹⁵⁶ Ј. Grimm, op. cit. стр. 673.

¹⁵⁷ Ibid. стр. 674.

¹⁵⁸ О. Schrader, op. cit. стр. 44.

што су Келти у античко доба насељавали велики део Европе, били распрострањени по њој у многим земљама од крајњег северозапада до крајњег југоистока континента, те су и за распрострањење овога обичаја у давнашње доба могли бити такође од значаја. Њихове велике етничке групе: Гели у Ирској и Шкотској, Бели у јужној Британији и северној Француској, Брити у Велсу и осталој Енглеској, Гали у јужној Француској и северној Италији, као и Галати у северним и централним деловима Балканског Полуострва, па чак и у области Галатији око средњег тога Кизли-Ирмака, црноморске притоке у Малој Азији, — биле су од значаја за формирање неколиких најзначајнијих европских нација, а нарочито оних у Западној Европи. Притиснути и покорени са југа од Римљана, а са севера од Германа, Келти су са својим великим народним групама у Западној Европи вековним етничким, етнобиолошким и културним процесима највећим делом претопљени у тамошње данашње германске и романске народе, а нарочито оне који данас чине становништво Велике Британије и Француске, али где и поред веома дугих и веома дубоких асимилационих процеса још и сада има и етнички нешто очуваних Келта, на Британским Острвима поред оних у Ирској још и на острву Мен, у Шкотској, Велсу и Корнвалу, а у Француској у Бретањи. Према томе, географија обичаја убијања старих људи, и то оне најпримитивније врсте, у вези са канибализмом, обухвата знатним делом и давнашње претке данашњих носилаца европске и светске цивилизације, Енглезе и Француза, исто онако као што, само у једној културно више одмаклој форми, без канибализма, обухвата и претке већине осталих европских народа са крајњег севера па до крајњег југа континента, од нордских Германа па до класичних Грка и Римљана.

Последња, балканско-малоазиска група Келта, од Страбона као и других грчких писаца звана Галати, на једној страни продрла је још у рано античко доба (278—277 пре Хр.) у поменути понтиску малоазиску област Галатију око средњег Кизли-Ирмака, а на другој страни, из Панонског Басена, преко Дунава и кроз велику, за распростирање и осталих старих и данашњих балканских народа веома значајну, моравско-вардарску удолину продирали су скоро истовремено и до Грчке (280 пре Хр.). При најезди кроз унутрашњост Балканског Полуострва, келтско или галатско племе Скордисци се, према Страбону, утиснуло, помешало и раширило међу илирских и трачких племена од Дунава и уз Мораву до „Илирских, Пеонских и Трачких Планина”, а њихово једно мање племе, Малоскордисци, било је управо у сусетству трачких Трибала,¹⁵⁹ код којих је, према још старијим извештајима (из IV в. пре Хр.), такође као и код Келта владао обичај убијања старих људи на оној најпримитивнијој основи, у вези са канибализмом. Такође једна чињеница за утврђивање старе географије овог обичаја, за нас у толико важнија, што обухвата и област у коју су се доцније Јужни Словени доселили, ондашње староседеоце знатним делом асимилували, па свакако нешто и од њихових традиција примили. Овде напоменути, да су поред трачких Трибала и сами Келти, односно Галати, сличним обичајним животом могли пружити материјала и за доцније верзије грчких писаца о оваквом обичају на Балканском Полуострву, као што је случај са поменутиим спевом о Аполониосу од Тируса.

О старим Германима има довољно података, и према историским изворима, и према народним традицијама, да је и код њих, као и код Келта и других старих европских народа, постојао обичај убијања не само старих и немоћних људи, већ и новорођенчади и одраслије деце, која су од својих родитеља и напуштана.¹⁶⁰ Вероватно да се поменути грчки извештај из V века пре Хр., који говори о овом обичају код хипербореалаца, односи и на старе Келте

¹⁵⁹ Г. И. Кацаровъ—Д. Дечевъ, Извори за старата история и география на Тракия и Македония, София 1915, стр. 101—102.

¹⁶⁰ Брокгаузъ—Ефронъ, op. cit. стр. 403. J. Grimm, op. cit. стр. 634—635.

и на старе Германе. Али први поуздани извештаји о овоме обичају код старих Германа потичу тек из раног средњег века. Тако о Херулима, старом западногерманском народу са обала Балтичког Мора западно од ушћа Одре, који су доцније основали германско царство на Дунаву у Средњој Европи, најзад од Лонгобарда разорено (512), византиски историчар VI века Прокопиус извештава, како код њих влада обичај да „не остављају ни старе ни болесне да живе, већ кад неко остари или од болести падне, онда мора своје сроднике да моли, да га што пре отпрате на онај свет”. И при том се описује, како убијање остарелих и изнемоглих код Германа не сме бити извршено од некога крвног сродника, већ то други чине.¹⁶¹ Овакав начин извршивања овог обреда код предака данашњих Немаца и других германских народа сличан је ономе, о коме говори традиција код нашег народа у Пиротском Пољу, да остарело чељаде нису убијали рођаци, већ „лапот“ извршивало „село“, у чему је нешто друкчија религиозно-правна основа овог обичаја но код осталих предања из наше земље и код других Словена, сасвим блиска овој код старих Германа.

Као и код раносредњовековних предака данашњих Немаца, тако је и код њихових нордских сродника старих Швеђана, у доба паганства, које је покрштавањем, започетим почетком XI века, потиснуто тек у XII веку, постојао обичај убијања старих људи. Код њих су позната два начина извршивања овог обичаја. Према једноме спису из Упсале од 1664, становници некога забаченог краја према западном Готланду имали су обичај, када би престарели, да се сурвавају са високе стене, са „aeternis stapi.“ Господар је, у знак награде за верну службу, са собом водио у смрт и свога слугу, јер Один, највише нордиско божанство, пропушта к себи само онога роба, који долази у пратњи свога господара. Старац који се убија, пошто раздели наслетство, радостан и весео, заједно са својом женом скаче са стене, до које су их њихова деца довела.¹⁶² Види се како је овај обичај и код старих Германа био скопчан и са једном дубоком религиозном паганском основом, али подела наслетства потомцима, који већ чекају на своје делове и испраћају у смрт своје родитеље, уноси ту и једну правну народну основу, која се такође у овом обичају код многих других народа истиче. Иначе овај средњовековни обичај убијања старих људи код Швеђана, сурвавање са литице „aeternis stapi“ у амбис, истоветан је ономе бацању старца низ провалије код античких Сардинаца, такође сличан и бацању шездесетогодишњака „de ponte in Tiberim“ код старих Римљана. Слично Швеђанима, и код старих Данаца, који међу Германима чине са њима једну ближу етничку скупину, источнонордиску језичну групу северногерманске говорне гране, познат је исти начин извршивања овог некадашњег обичаја. Но, сем таквог начина, у Шведској је убијање старих и изнемоглих вршено и батинама, буцама, које су у ту сврху, као „фамилијарне“, чуване по храмовима.¹⁶³ Употреба батине позната нам је и из словенских народних предања о овом обичају, и код нас, и код Белоруса.

Онако као и Швеђани, тако су и њихови скандинавски суседи и сродници старонордски Норвежани имали овај обичај. У једноме спису из Упсале од 1691 наводи се о Исланђанима, који су пореклом Норвежани, — на Исланд, ово усамљено и далеко европско ледено острво, досељавани још од 874, а хришћанство примили такође почетком XI века, — како је и код њих постојао обичај убијања старих и изнемоглих. Одлуком народа на јавноме сабору, сходно републиканском државном уређењу а на основу старог обичајног народног права, за време сурових зима и гладних година на Исланду су сви старци, богаљи и изнемогли остављани да умру од глади. И тек када се хришћанство сасвим укоренило, онда је и код Исланђана престао овај сурови обичај из па-

¹⁶¹ O. Schrader, op. cit. стр. 44. J. Grimm, op. cit. стр. 670—671.

¹⁶² J. Grimm, op. cit. стр. 669—670.

¹⁶³ С. Тројановић, Лапот и проклетије у Срба, стр. 8—9.

ганског доба,¹⁶⁴ који је, поред традиција вајкадашњег германског обичајног религиозног и правног живота, условљавала и сама сурова и маћехинска природа овог далеког северноевропског острва. Таказ начин, уморство стараца глађу, показује управо онај економски, практични разлог који доводи до њиховог убијања; поред Малоруса, познат нам је и код многих других народа старог и новог света.

Код једне знатне групе предака данашњих Немаца, специјално Пруса, који су у стварању данашње Немачке и инаугурисању њене савремене цивилизаторске улоге имали најзначајније учешће, наиме код старих Пруса, обичај убијања старих и немоћних људи задржао се све до пред сам почетак новог века, свакако више но код огромне већине других народа у Европи, несумњиво далеко дуже, за неколико векова, него код Јужних Словена. О старим Прусима, паганском народу литванског порекла на Балтичком Мору, како Германима тако још нешто више блиском северним Словенима, први су помени тек на међи X и XI века. После дуготрајних борби, Немци су успели да старе Прусе подјарме и преведу у хришћанство тек пред крај XIII века (1233 до 1283), а до краја XVII века да их и потпуно асимилију, те да би њихови потомци, произишли из старопруско-немачког етничког амалгама, најзад у данашњој Немачкој постигли и један изузетан етнички, политички, те и културни престиж. О тим старим Прусима, претцима данашњих, старији немачки писци износе њихово „страшно варварство” из онога времена, када хришћанство код њих још није било ухватило дубљег корена и истиснуло паганске основе њиховог старог обичајног живота. Наиме, како су стари Пруси „имали обичај да своје сакате, слепе, старе и болесне слуге о дрвеће вешају, да им се не би смело јело и пиће узалуд да даје”; а као још горе, „они су, према наређењу Waidewuti-а (свештеника), и саме своје остареле или тешко оболеле родитеље давили, да се не би смели излагати непотребним издацима око њих”.¹⁶⁵ У своме опису света, издатом у Магдебургу 1665, Преториус овако карактерише обичајни живот старих Пруса: „Старе, слабе родитеље убијао је син; слепу, разроку и грбаву децу убијао је отац мачем или их бацао у воду или огањ; богаљасте, слепе слуге вешао је господар о дрво, које би ка земљи савио па онда пустио да полети навише; сироти болесници убијани су без припита;... једно племенито болесно дете сагорели су у огњу са узвиком: „Одлази, боговима да служиш, док и твоји родитељи за тобом не стигну!” — речи, које су тамо и доцније остале уобичајене приликом деље смрти”.¹⁶⁶ Скоро конкретни, директни докази о овом обичају код старих Пруса, веома живи, који показују дубоку религиозну основу овога суровог паганског обичаја, код старих Пруса XIII века далеко суровијег но и код самих балканских Трачана из V века хришћанске ере, како нам то показује напред изнети опис хришћанског писца и епископа Сидониуса Аполинариса. Изрека којом су стари Пруси испраћали у смрт своју децу, да би боговима служила, истовремено и свој скорој долазак на онај свет боговима обећавајући, одаје пагански начин приношења људске жртве ритуалним убиством, какав смо имали прилике да видимо и код разних афричких и азиских примитивних народа. А Преториусов навод из друге половине XVII века, да је та изрека остала уобичајена код Пруса и његовог времена приликом деље смрти, указује и на то, да је то у животу народном био један карактеристичан религиозни обичајни реликт, постхумни религиозни обичај из паганског доба, какви се сусрећу и у животу других народа.

Изузевши ову, старопруску групу предака данашњих Немаца, код осталих Немаца је примањем хришћанства, — које је код неких племенских група започело још у раном средњем веку, да се крајем VIII века већ почне изражавати и у старонемачкој писмености, међутим код већине немачких племена

¹⁶⁴ J. Grimm, op. cit. стр. 670.

¹⁶⁵ O. Schrader, op. cit. стр. 44.

¹⁶⁶ J. Grimm, op. cit. стр. 672.

ухватило маха и дубљег корена тек од краја XII века, од оснивања немачких калуђерских редова (1190), који су хришћанство по северу Европе и мачем разносили и учвршћивали, — сурови пагански обичај убијања старих и изнемоглих људи почео доста рано да се потискује. Али су се о том старом обичају и код Немаца одржале народне традиције, из познога средњег века па и све до најновијег доба, неке од њих и потпуно сличне оним код Словена, у којима се говори о овом некадашњем обичају и о разлозима његовог укидања. Тако се у збирци средњевековних немачких народних прича „Schlimpf und Ernst“, коју је Јоханес Паули 1519 опремио, наводи и народно предање које је врло слично и нашим традицијама о овом обичају. И тамо је један младић сакрио свога старог оца од убијања, па када се једном приликом сазнало, да мудри савети потичу од сакривенога старца, онда су „признали велику корисност старих људи“ и престало њихово убијање.¹⁶⁷ Прича слична трима варијантама из Јужне Србије, које су забележене у Дојрану, Охриду и Велесу, иначе немачко народно предање уопште слично и нашим и руским народним традицијама о овом некадашњем обичају.

Не само немачке народне приче, већ и старе народне песме носе у себи традицију о овом некадашњем обичају код Немаца. Тако се у једној збирци старих немачких народних песама, издатој 1817, наводи и једна таква, у којој се приказује стари германски народни обичај, како су преживели старци на своју сопствену молбу испраћани на онај свет: ... „Lieben kint die mînen,... helfet mir mit êren ze dem grabe, ich gên nû leider an dem stabe, u. mac hûses niht gepflegen, mîn guot wil ich in alles geben.“¹⁶⁸ Молба старчева — упућена његовој милој деци, да му часно и поштено помогну до гроба, куд нажалост сада на штакама иде, јер не жели више њихову кућну негу, а оставља им сав свој иметак — потсећа на оно испраћање родитеља у смрт и поделу наследства код немачких нордских сродника Швеђана, такође на обичај и старих Херула, код којих је старац „морао своје сроднике да моли, да га што пре отпрате на онај свет“. Савременик и сарадник нашега Вука, Ј. Грим је и сам забележио (пре 1828) једну такву немачку народну песму из швајцарског кантона Тургау крај Боденског Језера, у којој народна традиција још ближе и живље истиче реминисценције на овај стари немачки обичај: „Ein alter ma, de nût me cha, der muoss an fuorma werde, und wenn er nümme chlöpfе cha, so muoss er under derde, tûf, tûf, chlafter tûf, dass er nümme füre schlûf, tûf, tûf, zuogedeckt, dass er nümme füre schmeckt.“¹⁶⁹ Ту се даље још види, како је то немачка народна традиција добро запамтила, да се код немачких предака у подгорини Алпа, мада као и на Скандинавији у области стеновитих литица, старци нису као код њихових нордских сродника стропоштавали са високе стене, већ када би старац сасвим изнемогао, када се већ више не би могао кретати, онда је морао бити дубоко, дубоко закопан, да више никад ништа не би могао окусити. Ту немачка народна традиција показује и начин убијања старца и народно објашњење тога обичаја, његове практичне, економске разлоге.

Али сем такве народне традиције, код Немаца у Швајцарској постоји и читав низ погрдних израза који указују и сада на некадашње зло опхођење према старим људима, као: „Stinkähni“, „Pfuchähni“, „Pfuipfuchähni“, што све значи: „Пфуј, смрдљиви прадедо“ („Pfuistinkurgrossvater“).¹⁷⁰ Отприлике онакво опхођење, какво се види из наше народне приче „Усуд“, где се син вајка:... „Каква је ово несрећа... зашто ми отац и мати никако не умиру?“ Или како се код примитивног планинског становништва Маријова у Јужној Србији и сада може чути, када снаја проклиње престарелог свекра: „Ата да го најди, не умира, да тргам маки со него, — под него моча, под него

¹⁶⁷ G. Polivka, op. cit. стр. 25—26.

¹⁶⁸ J. Grimm, op. cit. стр. 675.

¹⁶⁹ Ibid. стр. 671.

¹⁷⁰ O. Schrader, op. cit. стр. 45.

сери!"... Иста тегоба са старцима, и код наших Маријоваца, као и код швајцарских Немаца!

Традиције Немаца о овом обичају, као и реминисценције о њему, које су и до сада, поред свих дуготрајних културних уписа модерне европске цивилизације, остале очуване у швајцарској подгорини Алпа, показују такође колико је пресудан утицај географске средине на становништво, поред осталог и на конзервирање старог народног обичајног живота и традиција, слично ономе који је изражен у нашим трима великим планинским и брдским областима, Динарској Области, Источној Србији и Јужној Србији, на које је ограничено географско распрострањење народних предања о овом обичају. Као што је географска средина главни антропогеографски фактор, онај који управља људским и културним утицајима у различитим областима на земљиној површини, који уопште одређује географију људи, тако је она у многоне, некад и пресудан етнографски фактор, онај који утиче на народни етнички и културни развитак, на народни живот и традиције, у овом питању о коме се бавимо и на географију традиција о овом народном обичају.

Док у нашој народној традицији, поред свега што је она захваљујући патријархалним основама народне културе тако и изобилна и жива о овом обичају, ипак нигде нема ни помена о томе, да су старци силом отпращани на онај свет, већ су они то управо сами, драговољно чинили, и по својој жељи, да би се ослободили старачких мука на овоме свету, и према освештаном обичају онога доба, једино још што би на то били можда опоменути оном народном, код Хрвата: „Зрио за сјекиру“, а код Срба: „Стигао за секирче“, и док се такво драговољно одлажење старца на онај свет види и у прошлости нордских Германа, као код Швеђана, — дотле код Немаца има народних изрека и пословица које заједно са народном традицијом показују и присилно извршивање овог обичаја. Таква је у области Бремена и Доње Саксонске: „Duuk unner, die welt is di gram!“ Њоме се у заповедном начину обраћа старом чељадету које је живо закопано или преживело. Из других крајева Немачке слична је: „Krich unter, krich unter, die erde ist dir gram!“ Њоме се такође смера на старо чељаде које се силом у гроб натерује. Сличне се изреке јављају код Немаца и на Харцу и у Вестфалској.¹⁷¹

Овакав начин, према немачкој народној традицији, знатно се удаљава и од онога, који нам је, као што је напред изнето, познат код Фицана на Аустралијанском Острвљу из најновијега доба, код којих, мада се нико преко 40 година старости није остављао и даље на овоме свету, обичај убијања старих ипак није имао одлике суровости, безобзирности, већ је то код тамошњих примитиваца био прави свечани религиозни обред, коме су се остарели, очекујући бољи живот на ономе свету, сасвим драговољно подвргавали, ни најмање на то од своје деце нагоњени, већ, као што и сведочанства очевидаца потврђују, сасвим спокојно, весело и безбрижно учествујући на своме подушју. Показује онај стадиум овога обичаја, када је код старих Немаца почела ишчезавати његова вајкадашња паганска религиозна основа, док се правна основа и традиција народна, која у друштву има још конзервативнију силу закона, макар и уз суровост и безобзирност према остарелим, још увек одржавала. А то је могло бити у прелазној периоди између паганства и хришћанства, у доба преображаја религиозних основа народног обичајног живота, које су тек затим поступно преобразиле и његове давнашње правне народне основе.

Па ипак се у немачком народном животу могу и данас проматрати трагови онога времена, када се старцима обраћало не само са „Pfuipfuchähni“, већ и са „Krich unter, krich unter, die erde ist dir gram!“ а када је у старонемачком језику реч „altar“ значила не само „старост“, већ исто тако још и „кварење“, „убитачност“, „пропаст“.¹⁷² И данашњи немачки писци, они који

¹⁷¹ J. Grimm, op. cit. стр. 671.

¹⁷² O. Schrader, op. cit. стр. 44—45.

се баве науком о народу и којима је добро познато овакво опхођење њиховог народа према старцима, истичу како су „жалбе родитеља на зло поступање са њима од стране њихове деце у Немачкој вајкадашње”, тако, да тамо „старост не само због телесне изнемоглости важи као доба које није вредно живота”, већ још и више због таквог поступања деце према старим родитељима, који се због тога и сада често у дубокој старости сами убијају.¹⁷³

Али још више од данашњих немачких људи од науке у могућности да проматра немачки народни живот прошлости и етнички онда још доста довољно свеже садашњости, Ј. Грим је, истакнувши да „у немачкој историји није познат ниједан пример, да су од примања хришћанства престарели родитељи драговољно или на силу у смрт одлазили”, и пошто је изнео више примера о таквом обичају код старих Немаца и из самих народних традиција, још и нарочито нагласио: „Али оном веселом скоку старца са стене (са „aeternis stapi“), пошто је деци сав свој иметак поделио, ипак потпуно одговара оно што се у немачком праву каже: „Setzen auf den alten Theil.“ Отац још за живота одређује наследнике, своје имање предаје деци, па се повлачи у буцак крај огњишта у каквој тесној собици, где остаје да проживи своје последње дане.”¹⁷⁴ Тај правни израз, заједно са својим правним значењем, јесте у немачком народном животу један обичајни реликт правног народног обичајног живота још из прастарог паганског доба Германа. А опис положаја Немаца у дубокој старости, приказ савременог народног обичајног живота у Немачкој из времена нашега Вука и немачког Грима, јесте управо онакав, какав смо имали прилике да видимо на једној од предњих страна у данашњем животу наших планинских Маријоваца, у потпуно изолованој и забаченој планинској корутини Маријова, на крајњем југу Југославије, где су се и до данас одржале врло примитивне црте народне патријархалне културе,¹⁷⁵ више но игде у нашој земљи.

VI

Резултат је напред изложених упоредних географско-етнографских проматрања, и према народним традицијама, и према историским и другим изворима, почевши од Јужних Словена, преко осталих Словена и пресловенских староседелаца Балканског Полуострва, затим преко данашњих и старих примитивних народа ваневропских делова света, Аустралије, Америке, Африке и Азије, до осталих старих и данашњих народа Европе, да обичај убијања старих и изнемоглих људи у прошлости човечанства и еволуцији људске културе ако није имао сасвим универзални етнографски карактер, код свих народа на земљи, јер за све народе на свету не постоје нити се уопште могу прибавити докази и такве врсте, онда несумњиво да је био готово универзалног географског распрострањења, преко свих континената и њихових великих острвских група, скоро код свих раса, многобројних и разноврсних народа и народних група. И то тако, да је у давнашње, античко и средњевековно паганско доба био скоро општа одлика обичајног правног и религиозног народног живота индогерманских народа, а поготову, тим пре још, и осталих народа и народних група Евроазије, док се таква карактеристична црта обичајног живота код већине примитивних народа осталих делова света изван саме Европе одржала и све до најновијег, па негде и до данашњег доба.

Тиме се, утврђивањем старе и савремене географије овог обичаја на основу напред изложене етнолошке грађе, географско-етнографским поређењима макар и у најопштијим цртама уједно прати и његова еволуција кроз разне културне епохе човечанства и људских група, у разним земљама и де-

¹⁷³ Ibid. стр. 45.

¹⁷⁴ J. Grimm, op. cit. стр. 674—675.

¹⁷⁵ Д-р В. С. Радовановић, Народна храна у Маријову, Гласник Географског друштва, Београд 1928, св. XIV, стр. 131—137. Д-р В. С. Радовановић, Култ простонародних црквених ктитора у Јужној Србији, Гласник Скопског научног друштва, Скопље 1927, књ. III, св. 1, стр. 99—101.

ловима света. И ту се, као и уопште у свем развитуку и материјалне и духовне људске културе, виде на једној страни географски услови, погодбе природне средине, а на другој културни и људски утицаји, упливи разних раса, цивилизација и људских друштава, који заједно сви скупа са развитуком општечовечанских мисли и идеја, и са током и развојем културе преко разних делова света, одређују ток и дају правац етничке, културне и социјалне еволуције разних народа и народних група на земљи, у различитим географским и друштвеним срединама.

Полазећи од општих услова који одређују ток и дају правац људске културне еволуције, који уопште условљавају развитуку народне културе, живота и обичаја, веровања и традиција, према којима се у главним цртама управљао и развитуку обичаја убијања старих и изнемоглих људи, — код свих народа на земљи где је проматран и забележен редовно и на правној и на религиозној основи примитивног народног обичајног живота, религије и друштвеног уређења, код обеју ових главних основа у крајњем исходу са смером: ослободити се старих и изнемоглих, преселити их на онај свет, који и иначе пружа могућност што лакшег и безбрижнијег загробног живота, блаженство душе, е да би место преживелих и немоћних настали млади и снажни, са више могућности и већом снагом за извршење животних и друштвених овоземаљских функција, са више изгледа и могућности за бољи и угоднији живот на овоме свету, — тај је обичај не само у разним земљама и деловима света, код разних народа и раса, већ исто тако и у различитим мањим природним областима и њиховим етничким групама имао често како квалитативно, по врстама и варијацијама самог обичаја, тако још и више временски, по добу његовог трајања, различиту еволуцију.

Колико је огромна разлика између различитих народа и раса, земаља и делова света, кроз исте и различите периоде човечанства и његове еволуције у погледу на развитуку овога обичаја. На једној страни између античких народа на југу Европе, Грка и Римљана, који су својом етничком, културном и социјалном еволуцијом, из које је произишла једна висока култура, на чијим темељима почива и данашња европска и светска цивилизација, још у класично доба — пошто је претходно и код њих владао обичај убијања старих и изнемоглих људи, код Грка констатован код извесних племена разбијеног острвског света и раздробљеног рељефа на континенталним окрајцима, а код Римљана и у самом Риму — напустили овај обичај; док је у исто време, у то античко доба, тај исти обичај још и даље владао код осталих европских народа изван класичних земаља, код Келта на северозападу и код Трачана на југоистоку Европе и онај најпримитивније врсте, у вези са канибализмом, исто онако као што је и код многих античких народа Азије у то доба био тог пајпримитивнијег облика, у вези са канибализмом. А на другој страни између данашњих културних, полукултурних и примитивних народа старог света, — код којих су у Европи остали само далеки спомени о томе некадашњем обичају, а код народа Азије и Африке најчешће његове само најсавршеније, културно одмакле форме, ритуално убијање владара, — и примитивних народа новог света, код којих се и до најновијег доба обичај убијања старих и изнемоглих људи задржао, и на Аустралијанском Острвљу, и у Аустралији, и у Америци, а који је код извесних примитивних народа Меланезије, Аустралије и Северне Америке, као и Малајског Архипелага, и до овог најновијег доба задржао и свој најпримитивнији облик, убијање остарелих и изнемоглих, негде и незаштићених жена и немоћне деце, у вези са канибализмом. Ова је карактеристична појава у некадашњем и доскорашњем животу разних народа, народних група и раса у разним областима, земљама и деловима света према томе толико значајна, да у маломе, колико као правна и религиозна, толико исто као социјална и културна појава примитивног карактера, показује и једну од основних линија у главном току и правцу људске културне еволуције кроз ранија историска доба, кроз периоде људског културног развитука пре појаве

хришћанства и његовог постепеног ширења преко екумене старог и новог света заједно са на хришћанству заснованом модерном европском и светском цивилизацијом.

Као што се из предњих географско-етнографских поређења о овој појави у старијем и познијем народном обичајном животу и традицијама могло видети, скоро код свих европских народа, уосталом тако исто и код ваневропских, обичај убијања старих и изнемоглих људи био је карактеристика примитивног паганског доба, особина ондашњег религиозног, моралног и правног народног назирања и схватања, ондашњег живота и обичаја, ондашњих веровања и традиција. А са потискивањем паганства и његових примитивних културних основа, код данашњих европских народа у исто време је и овај сурови обичај, који је сасвим у супротности са хришћанским религиозним основама и учењем, такође укинут, негде раније, негде доцније, често са веома далеким временским размацима, већ према томе како је, када и где међу разне народе и племена, кроз различите земље и области, хришћанство процрло и ухватило корена.

VII

О добу укидања овог обичаја међу европским народима, које је настало заједно са ширењем хришћанства и његових снажних основа за нову, модерну светску цивилизацију и народни обичајни живот, има сведочанстава и података и из историских извора за многе европске народе и племена, а тиме се баве и многобројне народне традиције о овом обичају, код Словена а затим и Германа највише очуване, код Јужних Словена у описаним трима планинским и брдским областима њиховог географског распрострањења и најбогатије и најживље.

Мада тако често богата и тако веома жива, као што је уосталом таква и сва остала наша народна традиција, и прозна, и песничка, живља, сликовитија и богатија него традиција макојег другог народа у Европи, народна предања из наше земље о овом обичају и његовом укидању веома су стара, одводе у најдаљу историску, па и у митску прошлост народну, у најдубље и најтамније изворе народне традиције, у паганско доба нашег народа и у периоду његовог потискивања хришћанством, када је са новом религијом настао и нов обичајни живот народни.

Као што се ниједним историским извором ондашњег доба не потврђује постојање овог обичаја у нашем народу, — мада о том обичају има довољно историских података за многобројне друге старе и данашње европске народе, и за оне који су у средњем веку били и врло далеко од главних средишта хришћанске цивилизације, оних на југоистоку и југу Европе, у Цариграду и Риму, под чијим се снажним утицајима, и у њиховом непосредном сусетству између њих чак и раздељен, наш народ религиозно и културно развијао, — тако се исто из историских извора, који су иначе о нашем народу у средњем веку и врло богати, не може непосредно утврдити ни доба укидања тог обичаја у нашој земљи. Међутим, о томе добу, када је престао обичај убијања старих људи у нашем народу, има ипак и сасвим довољних и сасвим јасних података у самој народној традицији која говори о том обичају.

Не познавајући ни довољно ни како треба вредност и смисао јужнословенских народних традиција, сматрајући да њихово тако често богатство и њихова тако велика живост значе у исто време и њихову временску блискост догађајима и животу које памте и описују, а исто тако не залазећи дубље ни у битност наше средњевековне културне историје, Л. Нидерле је само тако — а и да би за свој закључак о овом обичају у животу старих Словена ипак нашао бар нешто што би колико толико било приближно „директним доказима”, које није хтео да види код старих Словена на северу Средње Европе или на каквој другој словенској страни, већ само на Балкану, код Балканских Словена — могао и да разуме и протолкује овај навод Д-р С. Тројановића: „О убијању стараца и баба и у нас се очувала народна прича, и то тако живо, као да се то вршило пре неколико колена, мада о том већ ни у Душа-

нову Законику ни помена нема”,¹⁷⁶ па да из тога, и према традицијама које је Д-р С. Тројановић прикупио по Источној Србији, изведе и такав закључак: „Да су код Балканских Словена још у историско доба, чак до недавне прошлости, убијали старце, на пр. у Нишком и Пиротском крају, у Сврљигу, Заплању и Пожаревачком округу”.¹⁷⁷

Као поведен за оваквим закључком једнога ауторитета у науци о старим Словенима, али који је и поврх свега тога ипак у овом питању могао дати резултате и непотпуне и нетачне, Д-р С. Тројановић је после оних својих првобитних резултата из Источне Србије — које је раније сасвим исправно био схватио, т. ј. да је обичај убијања старих људи у нашем народу морао престати још далеко пре Душановог Законика, онако као што је о томе и Д-р Јован Цвијић својевремено изразио мишљење¹⁷⁸ — у једној публикацији ширег публициитета, употребе и значаја него што је ранија била, недавно превазишао и самога Л. Нидерла. Сада је нагласио, да су традиције о убијању старих људи у Источној Србији „тако живе, као да се то до јуче вршило”, а не као раније што је изнео до „пре неколико колена”, и уз то објавио и то, „да је до недавних времена, до пре 170 година, био овакав обичај” у Пјешивцима у Црној Гори, и да су „Власи у Хомољу убијали дотрајале људе и до пре 100 година”, као што „на Цигане чергаре пада оптужба, да и сада тако чине”. Тиме је Д-р С. Тројановић и сам припомогао повећању заблуде, коју је почео у науку о словенским народима да уноси Л. Нидерле о овом питању, додавши јој уз то, као што јој сасвим приличи и пристoji, још и некритички схваћене фантастичне тврдње из напред поменутог Цајлеровог списка из Улма од 1656, које се односе на некадашње Вагрићане као и уопште на Словене („Wenden“ како су Немци у оно доба називали све Словене), као да се оне односе на „Лужичке Србе”, код којих као „да су млађи убијали своје родитеље” и друге, па „пошто би их убили, кували су их и јели”.¹⁷⁹ А колико овакви наводи о старости овога обичаја код племена Пјешиваца у Црној Гори, као и уопште у нашој земљи, имају научне вредности, најбоље се може видети из расправе Петра Шобајића о прошлости и пореклу Пјешиваца и о њиховом племенском животу, који се на основу историских извора и веома богатих и живих народних традиција — које не пропуштају ниједан важнији догађај и не заборављају ниједног родоначелника и његове потомке разних брастава за последњих петнаест колена — прати од средине XV века, са свима главним цртама народног живота, као и са традицијама које одводе и до пресловеног староседелачког становништва те области.¹⁸⁰

О свему томе, међутим, сасвим друкчије говоре наша народна предања, и у Динарској Области, и у Источној Србији, и у Јужној Србији. Као што наше народне традиције говоре о ономе добу када је владао овај обичај, и о његовим називима, и о начину његовог извршавања, и о разлозима његовог

¹⁷⁶ С. Тројановић, Лапот и проклетије у Срба, стр. 10.

¹⁷⁷ L. Niederle, Život starých Slovanů, d. I, sv. 1, стр. 221—222.

¹⁷⁸ Преглед географске литературе о Балканском Полуострву, св. IV, Београд 1901, стр. 75.

¹⁷⁹ С. Тројановић, Лапот и уморство деце, Народна енциклопедија српско-хрватско-словенацка, књ. II, Загреб 1926, стр. 530—531. — „Српски књижевни гласник“, књ. XXVIII, бр. 6, Београд 1929, стр. 480—481, поводом овога чланка Д-р С. Тројановића у „Народној енциклопедији“, донео је овакву белешку: „У времену распре између поезије и науке о нашој прошлости, ми бисмо тешко пришли онима који тврде да смо имали државу пре Енглезе, ренесанс пре Француза, и да нам је ванредни дар хумора сведоџба особите културе и питомости, али да смо до скоро убијали своје старе и јели их, ако је и од науке — чини нам се много... Некада и негде нешто је од тога морало бити, и приче о томе могу бити живе, „као да се то до јуче вршило“. У уобразиљи народној оне су морале живети дуго са својом драматичном сликовитошћу. Чини нам се само да наука често улази у испитивање предања са мало уобразиље а много система и хронолозије, тамо где их мало може бити, и где се догађаји с вероватношћу могу одређивати вековима али не годинама.“ — Оваква замерака поменутом чланку — али не науци — свакако да је разложно написана.

¹⁸⁰ Петар Шобајић, Бјелопавлићи и Пјешивци, Српски етнографски зборник, књ. XXVII, стр. 292—336.

постојања у оно вајкадашње доба, а затим и о разлозима његовог укидања, тако исто оне говоре и о давнашњем добу његовог престанка. У Лици, у северном делу Динарске Области, народна традиција памти о Немрима, о „народу“ за чије се доба везује овај обичај и који по народном предању никако нису умирали те као бесмртници били у старости прави „очајници“, да су живели „у давна времена, од бир-земана“, онда „кад је свијет постао“.¹⁸¹ О старости традиција о Немрима и њиховом добу, када су стари људи били убијани због њиховог неумирања, народно предање даје чак и неку врсту историске хронологије, говорећи како су „иза Немра“, који су „саградили“ град Бјелај на горњој Уни, „становали на градини Грци, а иза Грка Турци“.¹⁸² Дакле, по народној традицији доба Немра је било далеко пре турске најезде, онда када је наш народ, доселивши се у те крајеве, затекао и запамтио тамо по градовима туђ народ, тамошње пресловенске староседеоце под именом „Грка“, којима су још даље претходили „Немри“. У тој традицији о Немрима и њиховом добу убијања старих људи има несумњиво и нечега митолошког, што све одводи и у најдаљу прошлост народну.

Слично овим из Динарске Области, и у традицијама из Источне Србије, па макар колико и оне тако живе изгледале, огледа се такође вајкадашње порекло и исто тако давнашње, врло старо укидање овог обичаја. И сам Д-р С. Тројановић је за време својих првих проматрања по Источној Србији слушао тамо народна предања, „да у „бирземану“ није било смрти“, стога је, због неумирања старих људи, исто онако као што се у Динарској Области говори о Немрима, и тамо постојало њихово убијање, „а чим је смрт заредила, престаде лапот“,¹⁸³ т. ј. укинут је овај обичај. Дакле и у Источној Србији, као и у Динарској Области, провејава митолошки карактер овог обичаја и традиција о њему, поред свега тога што су тако живе „као да се то вршило пре неколико колена“.¹⁸⁴ И на другом месту је у Источној Србији забележено, да је овај обичај, и то код „народа“ чији су старци „помного живели, по 150 - 200 година“, владао у „старо време“, када „је само био Бог на небу и један цар на земљи“.¹⁸⁵ А исто народно датирање престанка „лапота“ у то „прво доба“ („бир-земан“) имао сам прилике и сам да чујем од сељака из Неготинске Крајине и Пиротског Поља.¹⁸⁶

Као и у Динарској Области и Источној Србији, тако исто и у Јужној Србији традиције о овом обичају и његовом престанку одводе у најдаљу народну старину, према напред изнесеним предањима из Велеса „у старо време“, „од кога се создал векот“, т. ј. од када је настао свет, онако као што се памти и о Немрима у Лици, а из Маријова „во старите времиња“, „во тија стари времиња, одвек-превек“, т. ј. у најстарије доба које народ памти. А сем тога слушао сам у поменутих и другим местима и областима на југу од Велеса, у средњем Повардарју, да је „колење на старците“ престало у доба „уште од Илимите“, како се тамо најчешће означава све оно што је у прошлости земље и народа према традицији најстарије, што се односи на пресловенске староседеоце тих крајева, које наш народ зове „Илими“ (Јелини, јелинизирано староседелачко становништво), и на доба досељавања Словена и њихове најраније додире са тамошњим становништвом. Слично предањима митолошког карактера код нашег народа у Динарској Области о Немрима и у Источној

¹⁸¹ *Ivan Krmpotić*, *Nemri*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. XXIV, стр. 324. — И ту традиција толико жива, причање тако сликовито, да се набраја још и то, шта се све од одела и како носило у то доба.

¹⁸² *Mile Mandić*, *Narodne priče o gradinama*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. XIV, sv. 1, стр. 124.

¹⁸³ *С. Тројановић*, *Лапот и проклетије у Срба*, стр. 19.

¹⁸⁴ *Ibid.* стр. 10.

¹⁸⁵ *Владимир М. Николић*, *Из Лужнице и Нишаве*, Српски етнографски зборник, књ. XVI, стр. 378—379.

¹⁸⁶ Заједно са осталим подацима о овим крајевима које сам напред саопштио

Србији о тамошњем народу из доба „лапота“, који уопште нису умирали, први били као „скамењени“, „дрвени“, „ни дрво ни чоек“, прави „очајници“, а код других да такође „није било смрти“, тако су и у Јужној Србији у то старо, „илимско“ доба, „одвек - превек“, „кога клале стар’те људе“, када је „народ прост, див, бил како волко“, људи толико дуго живели, били толико стари, да су били као „живи мртваци“, човек „ни жив ни умрен“, а сами „Илими“ били врло крупан, снажан и убојит народ, друкчијих особина него претци тамошњег нашег народа.¹⁸⁷

Све су то традиције које несумњиво памте пресловенске староседеоце у свима трима областима географског распрострањења народних предања о обичају убијања старих људи, за чије се доба, за оне прве додире са њима, и везује укидање овог обичаја. А познато нам је још и као несумњиво утврђено, да је баш у тим трима планинским и брдским областима иза досељавања Јужних Словена било и највише пресловенских староседелаца, илирско-трачког и другог становништва, на северу од Велеса романизованог, а на југу и јелинизираног, које се тамо склонило. Оваква народна предања, дакле, никако не нагоне проматрача о народном животу, обичајима и традицијама на онакве закључке, какве су извели напред поменути писци, Л. Нидерле и Д-р С. Тројановић, довлачећи овај некадашњи, давно изумрли обичај и до најновијег доба нашег народног живота и културе, први „чак до недавне прошлости“, други „до недавних времена“, такорећи „до јуче.“

Напротив, њима самим управо се утврђује, да је обичај убијања старих људи код Јужних Словена престао у најстарије доба до којег допиру и најудаљеније народне традиције, доба првих веза са пресловенским балканским староседеоцима. По свему најдоцније у доба примања хришћанства, чији су спорадични почетци настајали још из словенског досељавања у VI и VII веку у византиске земље на Балканском Полуострву. Још онда, тако рано, међу словенска племена овамо су долазили хришћански мисионари, најпре из Рима, затим и из Византије, и по овим земљама, које су и далеко пре досељавања Јужних Словена имале организовану хришћанску цркву,¹⁸⁸ ширили хришћанство. А дефинитивно примање хришћанства и организација хришћанске цркве код Јужних Словена извршени су у IX веку, када је радом словенских апостола Кирила и Методија и њихових јужносрбијанских ученика и следбеника створена и настала да се шири и старословенска писменост¹⁸⁹ заједно са Христовом науком и старозаветним Божјим заповестима: „Не убиј“, „Поштуј оца својега и матер своју као себе самога.“ Овим новим, хришћанским, уступиле су места старе, паганске религиозне основе, оне које су заједно са осталим примитивним религиозним и правним називањем и схватањем народним носиле у себи и дотадашњи сурови, хришћанској вери и учењу сасвим супротан обичај убијања старих, изнемоглих и невољних.

У то доба, закључно до IX века, место старих, паганских, настале су код Јужних Словена нове, хришћанске основе народне културе и обичајног религиозног и правног живота. Настао је у народу „нов закон“, онај што га предања тако често помињу. Тада је код Јужних Словена престао ранији обичај убијања старих људи, исто онако као што се то збило, како је напред према историским изворима изнето, негде раније а негде и за неколико векова доцније код осталих европских народа сличног обичајног живота и традиција некадашњег паганског доба, а код некадашњих словенских племена на северу Средње Европе и код неких данашњих северних германских народа и племена тек у XII и XIII веку, па чак и на почетку XIV века; онда када

¹⁸⁷ Д-р В. С. Радовановић, Народно опхођење према старинама у Јужној Србији, прештампано из „Јужног Прегледа“, год. II, бр. 9, Скопље 1928, стр. 390—391. Насеља и порекло становништва (Српски етнографски зборник), књ. XVII, 1924, стр. 173.

¹⁸⁸ Д-р Бранко Гранић, Оснивање архиепископије у граду Justiniana Prima, Гласник Скопског научног друштва, књ. I, св. 1, Скопље 1925, стр. 113—134.

¹⁸⁹ Станоје Станојевић, Историја српскога народа, Београд 1910, стр. 16—25, 45—49. Јиргечек - Радоњић, Историја Срба, књ. I, Београд 1922, стр. 72—73, 116.

су се у дубокој планинској унутрашњости Балканског Полуострва већ давно налазила висока дела хришћанске културе Јужних Словена: на југу Св. Наум, Св. Климент и Св. Софија Охридска, Св. Богородица Трескавачка, па поред још многобројних других цркава и манастира чак и у изолованом планинском Маријову са осталима и Св. Ђорђе Полошки, а на северу Студеница, Жича, Сопоћани, Ђурђеви Стубови, Градац, Бањска, Старо Нагоричино, Св. Никита, па поред многобројних других цркава и манастира још и Грачаница и Високи Дечани, ремек-дела средњевијекне српске хришћанске културе и цивилизације; онда када у средњевијекном српском државном законодавству и правном народном обичајном животу стари људи не само да нису морали бити заштићивани било каквом нарочитом одредбом, која би имала да их брани од некадашњег паганског обичаја убијања стараца, који је у то доба још увек владао код ондашњих Словена на северу Средње Европе и код предака данашњих Пруса, Норвежана, Швеђана и још неких других германских етничких група, код којих је тада у старонемачком реч „altar“ још увек значила и „старост“ и „кварење“, „убитачност“, „пропаст“, а када су код Јужних Словена „старци“ (једн. „старица“), према већ укореењеном српском народном правном обичајном животу као „достовјерних људи“, у јавном животу и судству, где су са своје особите народноправне улоге познати и као „стариници“ (једн. „стариник“), имали и најважније функције, са највише народног поштовања и са највећим владарским поверењем, о чему сведоче многобројни законски споменици старих српских краљева и царева.¹⁹⁰ Још у то доба народне традиције Јужних Словена о некадашњем обичају убијања старих људи већ су биле бајке са прошлосту од више векова, богате и живе, какве су се, необичном народном културом и даром за све врсте традиција, и до данас одржале у областима јужнословенског патријархалног режима и архаичности.

Војислав С. Радовановић

¹⁹⁰ Стојан Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века, Београд 1912, стр. 397—398, 436—437 и др. (види регистар)

RÉSUMÉ

Der Verfasser, *Dr. Vojislav S. Radovanović*, Prof. an der Philosophischen Fakultät und Chef der Ethnographisch-Anthropogeographischen Abteilung des Museums Südserbiens in Skoplje, bringt in der vorstehenden Abhandlung eine geographisch-ethnographisch vergleichende Studie der Volksüberlieferungen über die Tötung alter Leute. Auf Grund eigener folkloristischen Sammlungen und Beobachtungen in Südserbien, teilweise auch in Ostserbien, und auf Grund anderer wissenschaftlicher Beiträge dieser Art aus Jugoslawien, die auch für die kroatisch-serbischen Gegenden des Dinarischen Gebietes zahlreich sind, hat der Verfasser folgende wissenschaftliche Grundzüge festgestellt und ausgeführt: er hat die geographische Verbreitung sowie die Arten und Abarten der Volksüberlieferungen über diese ehemalige und auch längst ausgestorbene Erscheinung im volkstümlichen, rechtlichen und religiösen Leben der Südslaven festgesetzt; weiter hat er ihre Beziehungen zu ähnlichen, nicht nur auf Grund der Volksüberlieferungen, wie bei den Südslaven der Fall vorliegt, sondern auch auf Grund häufiger zuverlässiger historischer und anderer Quellen festgestellte gleichartige Erscheinungen im Leben der übrigen slavischen, sowie im Leben anderer ehemaliger und heutiger Völker, sei es indogermanischer, sei es anderer Herkunft in Eurasien und in anderen Erdteilen verglichen.

Der Verfasser hat seine geographisch-ethnographischen Vergleiche über diese Erscheinung im Leben zahlreicher und verschiedener Völker, Völkergruppen und Rassen in sieben Abschnitten behandelt.

Im ersten Abschnitt werden die geographische Verbreitung, die Arten und Varietäten der Volksüberlieferungen in Jugoslawien festgestellt, die in den Ge-

birgsgegenden des Dinarischen Gebietes, in Ost- und Südserbien vorhanden sind. Die Volksüberlieferungen selbst charakterisieren die Umstände, in denen sich die Sitte der Tötung alter Leute entwickelte, sowie die Weisen und Ursachen dieser Erscheinung, welche sowohl rechtliche, wie religiöse Eigenschaften paganismischer Volkssitten aufweist. Ausser in den Volksüberlieferungen hinterliess diese Sitte in Ostserbien, bei den Vlachern und auch teilweise bei den Serben, eine tiefere Spur: die metamorphosierte, beziehungsweise posthume Sitte der Tötung alter Leute, welche sich auf die Art offenbart, dass man noch heute alten Leuten, die eine gewisse Altersgrenze überschritten haben und altersschwach wurden, bei Lebzeiten das Totenamt („zadušnica zaživa“) lesen lässt, wobei der Alte abwesend und irgendwo versteckt sein muss, genau so, als ob er sich schon im Jenseits befinden würde.

Im zweiten Abschnitt werden Volksüberlieferungen aus Südserbien wörtlich angeführt, die über den Zeitpunkt und über die Ursachen, wann und warum die Tötung alter Leute aufgehört hat und die Sitte ausgestorben ist. Gleichzeitig werden Parallelen mit gleichen oder ähnlichen Volkserzählungen aus Ostserbien sowie aus dem Dinarischen Gebiet angeführt. Die Volksüberlieferungen geben folgende Ursachen für das Aufhören dieser Sitte an: als den jüngeren Leuten, denen die Ausführung dieser Sitte oblag, die Tatsache zum Bewusstsein kam, dass auch sie im Alter an die Reihe kommen werden, hoben sie die Sitte auf; erst danach kommen höhere Impulse hinzu. In erster Linie sind es Ursachen Einzelner, welche aus Menschlichkeitsempfindungen hervorgingen, aus Mitleid und aus Schuldbewusstsein beim Begehen dieser Sünde, sowie aus grösserer Ehrfurcht der Söhne gegen ihre Eltern; und erst letztendendes kamen kollektive Impulse, Gesellschaftsursachen, welche forderten, dass man die Weisheit und Erfahrung alter Leute bewahre und ausnütze, als man diese Eigenschaften bei ihnen entdeckt hatte.

Der Verfasser behandelt im Zusammenhang mit dem Vorangehenden geographisch-ethnographische Parallelen dieser Sitte bei den übrigen heutigen und alten Völkern und Völkergruppen in anderen Ländern und Erdteilen: im dritten Abschnitt bei den übrigen Slaven, bei den Russen und bei den einstigen baltischen und polabischen Slaven, aus deren allgemeinem Volksverbande die Südslaven hervorgingen noch während diese Sitte dauerte, weiters bei den Ureinwohnern der Balkanhalbinsel, den alten Thrakern und Griechen, in deren Ländern sich die Südslaven bei der Völkerwanderung ansiedelten; im vierten Abschnitt bei den primitiven und anderen Völkern der australischen Inselwelt, Australiens, Amerikas, Afrikas und bei den heutigen und ehemaligen Völkern Asiens; im fünften Abschnitt schliesslich bei den alten und heutigen Völkern Europas ausser den heutigen slavischen Ländern, bei den alten Sardiniern und Römern, bei den Kelten und bei den alten sowie heutigen Germanen, bei welchen die Spuren dieser Sitte fast ebensogut als wie bei den Slaven erhalten sind.

Auf Grund des Vorangehenden gibt der Verfasser im sechsten Abschnitt die geographisch-ethnographische Charakteristik dieser Sitte, welcher eine universelle geographische Ausbreitung zukam, und verfolgt dabei die Evolution dieser Sitte in verschiedenen Kulturperioden verschiedener ethnischer Gruppen von der ältesten Zeit bis zur Ausbreitung des Christentums in verschiedenen Ländern und Erdteilen.

Im siebenten Abschnitt stellt der Verfasser den Zeitpunkt fest, wann diese rohe Sitte im Leben der Südslaven aufhörte und zwar geschah dies zur Zeit ihrer Christianisierung unter dem Einfluss des nahen Rom und Byzanz, welche am Ende des IX Jahrhunderts bereits durchgeführt war. Obschon diese Sitte seit so langer Zeit nicht mehr existiert, ist bei den Südslaven, die eine ausgesprochene Neigung zur Erhaltung der Volkstraditionen besitzen, die Erinnerung an sie sehr frisch, nicht aber überall verbreitet, sondern nur in den oben angeführten drei Gebirgsgebieten, wo man eigentliche geographische Einflüsse sehen kann, aber auch jene ethnographischen Charakters.
